

ביאור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת שבציצית

מתוך משא ומתן בקובץ "ישורון"
חלק ז, כ"ה, כ"ו
עם הרבה הוספות שלא נדפסו בישורון

ישראל בארקין

תוכן העניינים

פתיחה

דעת הגר"א במספר חוטי התכלת בציצית
מתוך ישורון חלק ז', הרב אליהו טבגר

האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?
מתוך ישורון חלק כ"ה, הרב אליהו טבגר

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?"
ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת
מתוך ישורון חלק כ"ו, עם הרבה הוספות, ישראל בראקין

תשובת הרב טבגר על הנ"ל
מתוך ישורון חלק כ"ו, עם הערות מישראל בארקין בשולי העמוד

נספח
כולל כמה כללים בלימוד דברי הגר"א בכלל והגהות הגר"א בפרט
מכמה מחברים, כולל הרידב"ז והחזון איש

הוספות

הסכמה שקיבלתי לקונטרס אחר שחיברתי

ב"ח

Rabbi Y. Belsky
508 EAST 7th STREET
BROOKLYN, NEW YORK 11218

ישראל חלוי בעלסקי
941 - 0112

הנה מו"ה ישראל בארקין נ"י הראה לי קונטרסו שחיבר על קיום מצות תכלת בזה"ז ועברתי עליו ומה מאד מצא חן בעיני כי שם עסק בעיקר על מספר החוטין של תכלת בתוך הד' חוטין שבציצית, והראה בבירור שרוב רובן של רבותינו הראשונים ס"ל דב' חוטין מתוך הד' יש לעשות מתכלת כדעת רבותינו בעלי התוס' זצ"ל, ודעת הרמב"ם דבעי רק חצי חוט ר"ל א' מח' של תכלת הוא דעת יחיד וכמעט כל אינך רברבין נקטו בפשטות כרש"י ז"ל ובעלי התוס', גם פסק כן למעשה בספר משנה ברורה, ומילתא דתמיהה לשנות מזה ואין זו דרך ההוראה, אפריון נמטייה לבעל המחבר ויישר חיליה לאורייתא וראוי מאד ללובשי תכלת לעיין בזה.

יוק ב' אשכנזי שנת אשכנזי אשכנזי
ישראל חלוי בעלסקי

פתיחה

הנה כבר מימים ימימה שמעתי וראיתי רבים וטובים מסתפקים ונבוכים מהו שיטת הגר"א במנין חוטי התכלת, ורבים מהם אומרים שדעתו כדעת הראב"ד, אך אמרו כן בלי עיון ובדיקה בעומק הדברים.

ולע"ד עיקר שיטת הגר"א הוא בביאורו לשו"ע סימן י"ב, והנני מעתיק כאן כל דבריו עם פיסוק, כדי שיקל על הלומד להבין עומק דבריו:

תוס' הנ"ל כפי' דאי איגרדום תכלת כו' אפי' נשאר כדי עניבה. וכשיטתם דנותן ד' חוטין תכלת וד' לבן, וע"ש ל"ח א' ד"ה התכלת כו' (ומ' א') [ומ"א ע"ב] בד"ה בש"א ארבע טעמא כו', וכ"ד רש"י וע"ש בד"ה מתבי טלית אין כו' וכ"ה בספרי פ' תצא מכמה גדיל כו' ובש"א ד' של תכלת וד' של צמר כו' והלכה כב"ש, וכ"פ בגמ' שם כב"ש.

אבל דעת הראב"ד ששני חוטין בלבד של תכלת וששה של לבן, והרמב"ם כ' דחוט א' לבד של תכלת וד' של לבן.

וטעמם ממש"ש בספרי ועשו להם ציצית שומע אני יעשה אותן אחד בפ"ע ת"ל גדיל מכמה גדיל אין פחות משלשה דברי ב"ה ובש"א כו' כנ"ל, והביאו תוס' הנ"ל ד"ה בש"א כו', מדקאמר שומע אני כו' משמע דפתיל תכלת הוא אחד לבד, וגדיל לא כתיב אלא בלבן, ומפרש הראב"ד חוט שלם והרמב"ם מפרש חוט א' ממש.

וע' בתוס' ל"ח א' סד"ה הנ"ל התכלת כדמוכח בספרי פ' שלח ופ' כי תצא כו', וע"ש סד"ה בש"א הנ"ל, ולכך דחקו תוס' במנין תכלת כו'.

ועוד דחקו בתוס' במנין ח' חוטים, דגמ' לא קאמר אלא ד' גדיל גדילים כו', ומפרשים ופתליהו מתוכו היינו שיכפל' ע"ש בד"ה הנ"ל.

אבל בספרי עוד צ"ע דבה"א שלש ובש"א שמנה והא לא פליגי אלא בג' וד'.

אבל העניין כך הוא. דודאי פתיל משמע אחת וכן ציצית דלבן נמי משמע אחת, אבל לעולם שניהם שווין. וב"ה מפר' גדיל ג' חוטין וה"ה ללבן, ובש"א גדילים הוא ארבעה כמ"ש בגמ' גדיל גדילי, דב"ש סובר דגדיל משמ' שנים דלא כב"ה דמפר' ג', ולא דרשי לשון רבי' ג"כ, וה"ה בתכל'. ומ"ש בגמ' ד' שלשה הכל במנין א' בלבד, תכל' או לבן, וכן מוכח כל הסוגיא:

ומ"ש תוס' בסד"ה בש"א הנ"ל ומיהו בספרי איכא דאמרי כו', ליתא בספרי אלא שלמדו מתחלת ספרי ועשו להם כו' כנ"ל וכמ"ש בסד"ה התכל'.

ואפשר דמפרשי שדברי ב"ה דאמרי' ג' היינו ג' בלבן וא' בתכלת ול"פ ב"ש וב"ה אלא בתכלת אבל ליתא דבגמ' מוכח דבמנין הציצית קמפלגי:

עכ"ל הגר"א בביאורו שנדפס מתוך עצם כתי"ק, ואני העתקתיו כאן מתוך דפוס ראשון שהוציא לאור הג"ר ישראל משקלוב.

פתיחה

וכיון שדבריו באו בקיצור נמרץ, ורבים לא הבינו אפילו הפירוש הפשוט בדבריו, הנני מצרף כאן ביאור פשוט שכתבתי בדיבוק חברים מלפני כמה שנים.

תוס' הנ"ל כפי' דאי איגרדום תכלת כו' אפי' נשאר כדי עניבה. וכשיטתם דנותן ד' חוטין תכלת וד' לבן, וע"ש ל"ח א' ד"ה התכלת כו' (ומ' א') (ומ"א ע"ב) בד"ה בש"א ארבע טעמא כו', וכ"ד רש"י וע"ש בד"ה מתבי טלית אין כו'

בתחילה מביא הגר"א שיטת תוס' ורש"י שיש ד' תכלת וד' לבן, ומביא כמה מקומות שכתבו את שיטתם.

וכ"ה בספרי פ' תצא מכמה גדיל כו' ובש"א ד' של תכלת וד' של צמר כו' והלכה כב"ש, וכ"פ בגמ' שם כב"ש

מביא שכן הוא¹ בספרי פר' כי תצא, ששם אמרו ב"ש שיש ד' תכלת וד' לבן, ובספרי ובגמ' איתא שהלכה בבית שמאי.

והנה הגר"א כתב פ' תצא דוקא, שבדפוס שהיה לפני הגר"א בפר' שלח הגירסא ג' לבן ורביעית של תכלת, כמו הראב"ד. אבל התוס' גרסו בב' המקומות ד'-ד', והגר"א מביא זה להלן.

אבל דעת הראב"ד ששני חוטין בלבד של תכלת וששה של לבן, והרמב"ם כ' דחוט א' לבד של תכלת וד' של לבן. וטעמם ממש"ש בספרי ועשו להם ציצית שומע אני יעשה אותן אחד בפ"ע ת"ל גדיל מכמה גדיל אין פחות משלשה דברי ב"ה ובש"א כו' כנ"ל, והביאו תוס' הנ"ל ד"ה בש"א כו', מדקאמר שומע אני כו' משמע דפתיל תכלת הוא אחד לבד, וגדיל לא כתיב אלא בלבן, ומפרש הראב"ד חוט שלם והרמב"ם מפרש חוט א' ממש.

אח"כ מביא דעת הראב"ד והרמב"ם שיש רק א' או ב' חוטין, ומביא טעם לדבריהם מתחילת דברי הספרי, שמבואר שם שמפרשת ציצית שבפרשת שלח רק משמע שיש חוט אחד בציצית [או חצי תכלת וחצי לבן או אחד של תכלת ואחד של לבן למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה] (וצ"ע לאיזה צורך הביא הגר"א שתוס' הביאו בד"ה ב"ש). ואח"כ מניח הגר"א הנחה פשוטה [אולי רק כוונתו שהרמב"ם והראב"ד סוברים כן] שמה שנתרבה מגדילים דפר' תצא הוא רק לבן, ולפי' יוצא שמהפסוקים של פר' שלח רק יש א' של תכלת וא' לבן, ומפר' תצא מרבים רק הלבן, ויוצא כשיטת הראב"ד והרמב"ם.

וע' בתוס' ל"ח א' סד"ה הנ"ל התכלת כדמוכח בספרי פ' שלח ופ' כי תצא כו', וע"ש סד"ה בש"א הנ"ל, ולכן דחקו תוס' במנין תכלת כו'.

1 כתב "כן הוא" ולא לשון "טעמם" כמו שכתב בדעת הראב"ד והרמב"ם שטעמם ממש"ש בספרי, ועלה בדעתי לפרש שלא היה כוונת הגר"א להביא ראיה להתוס' מן הספרי, שהרי יש שני גירסאות כאמור, והיה האפשרות להתוס' לשנות הגירסא בספרי (ואע"פ שלפני התוס' היה הגירסא ד'-ד' בשני המקומות, אעפ"כ אפשר שהיה הגי' האחרת ג"כ בנמצא לפניהם, ובפרט שדברי הראב"ד והרמב"ם היו לפניהם, שהרי תוס' מנחות מג' הביא מאותו קטע של הערוך שכתב כשיטת הראב"ד, ובדף מב: ד"ה תפילין הביאו מדברי הרמב"ם בספר אהבה) ולכן לא כתב שטעמם מספרי.

קטע זו יכול להתפרש בשני אופנים :

(א) הגר"א מציין שגם תוס' עשו הדיוק הנ"ל בתחילת דברי הספרי, שהתוס' רצו לומר שפתיל משמע שנים, אבל הקשו על זה מדברי הספרי הנ"ל, שאומר שמפרשת ועשו להם ציצית רק שמעינן חוט אחד, משמע דמפתיל לא הוה שמעינן אלא חד. וגם תוס' מא: סד"ה ב"ש מביאים דברי הספרי הנ"ל.

ולכך דחקו התוס' מנ"ל דתכלת ב' חוטינן, שלא יכלו לומר שפתיל משמע שנים². (ע"פ דמשק אליעזר)

(ב) שהגר"א חוזר לשיטת תוס' ומביא שכתבו בלשונם "כדמוכח בספרי פ' שלח ופ' כי תצא" וציין עוד לתוס' מא: ד"ה ב"ש, וכתב שלכך דחקו תוס'. וכוונתו הוא שכל מש"כ לעיל בדעת הראב"ד רק יתכן לפי גירסתו בהמשך הספרי, אבל התוס' גרסו בשני המקומות ד'-ד' ולכן לא היו יכולים לנקוט גי' הראב"ד, וזה מה שהביא הגר"א מהתוס' כאן שתוס' גרסו כן בב' המקומות. ועוד מציין הגר"א לתוס' ד"ה ב"ש שגם שם תוס' מביאים רק גי' זו בספרי [ומשמע שם שמביאים כן מפרשת שלח, עיי"ש היטיב]. וכיון שגרסו כן, לכך דחקו. (אבל לפי הדרך הראשון לא נצטרך לומר שתוס' רק סמכו על הספרי. ובאמת לא משמע בתוס' שסמכו רק על הספרי, שהרי לא הביאו אותו למקור, ורק הביאו אותו בסוף כשדברו בענין כפילת החוטינן.)

ועוד דחקו בתוס' במניין ח' חוטים, דגמ' לא קאמר אלא ד' גדיל גדילים כו', ומפרשים ופתליהו מתוכו היינו שיכפלי ע"ש בד"ה הנ"ל. אבל בספרי עוד צ"ע דבה"א שלש ובש"א שמנה והא לא פליגי אלא בג' וד'.

מקשה הגר"א עוד שני קושיות שיתיישבו לפי ביאורו החדש שיכתוב להלן,

(א) מה המקור לח' חוטינן, ר"ל שכופלים הד' חוטינן, הרי רק ילפינן מקרא מנין ד' חוטינן? (ומ"ש הגר"א "ומפרשים ופתליהו מתוכו היינו שיכפלים" ומשמע דלא ניחא ליה בהא, אפשר משום שהגר"א מחפש מקור מהפסוק, והתוס' רק הביאו מקור מן הגמ' לפי פירושה, אבל בלי שום דרשה מקרא.)

(ב) קושיא על לשון הספרי (לפי גירסת התוס'), למה בית שמאי אחזו מנין החוטים אחר הכפל, ואמרו שיש שמונה (ד' תכלת ד' לבן), ובית הלל נקטו בלשונם המנין לפני הכפל, ואמרו שיש ג'?

אבל העניין כך הוא. דודאי פתיל משמע אחת וכן ציצית דלבן נמי משמע אחת, אבל לעולם שניהם שווין. וב"ה מפר' גדיל ג' חוטינן וה"ה ללבן, ובש"א גדילים הוא ארבעה כמ"ש בגמ' גדיל גדילי, דב"ש סובר דגדיל משמ' שנים דלא כב"ה דמפר' ג', ולא דרשי לשון רבי' ג"כ, וה"ה בתכלי. ומ"ש בגמ' ד' שלשה הכל במין א' בלבד, תכלי או לבן, וכן מוכח כל הסוגיא :

² צע"ק, שהגר"א אינו מתייחס כאן להת' הראשון של תוס', שאמרו שסברא שיהיו שוין, שקושיית תוס' מהספרי הוא רק קר' על הת' שפתיל משמע שנים.

עכשיו מחדש הגר"א ביאור חדש בסוגיא, שמהפסוק של ציצית של לבן רק שמעינן שיש להטיל חוט אחד, וגם פתיל משמע אחד (ופשוט שכ"ז רק מפני שלא למדנו יותר מאחד, אבל לא שלשון פתיל³ וציצית משמע רק אחד) ולעולם שניהם שוין (שאינן שום סיבה להרבות באחד יותר מחברו). וגם מחדש שדרשת גדילים מרבה גם התכלת, ולא רק הלבן כמו שסבר לעיל, וזה עיקר החידוש, זה ר"ל כשכתב "לעולם שניהן שוין ... גדיל ג' חוטים וה"ה ללבן ... גדיל משמע שנים וה"ה התכלת", ר"ל שגדילים כולל תכלת ג"כ, ואין להרבות באחד יותר מהשני. וחזר הגר"א ממ"ש לעיל "וגדיל לא כתיב אלא בלבן".

ובזה נתיישב מה שהקשה הגר"א לעיל מה המקור שכופלין החוטים, שלפי דרך הגר"א באמת אין דין לכפול, אלא לומדים מהפסוק מעיקר הדין שיש ד' חוטי לבן וד' תכלת, והמנין הוא בחצאי חוטים, והכפילה הוא רק אופן להטיל החוטים כדי שיצאו ח' חוטים מהבגד. (ולכאורה פשוט שלפ"ז אפשר ליקח ד' חוטים ולצבוע חצי של כל חוט וחוט תכלת, שעכ"פ משנכפול יש ד' של כל מין, וכמו שעושין לדעת ב"ה שאחד מהחוטין נצבע חציו). וגם נתיישב מה שהקשה "צ"ע דבה"א שלש ובש"א שמנה והא לא פליגי אלא בג' וד'" שהוקשה לו למה ב"ה מדברים על חוטים שלמים וב"ש על חצי חוטים, ולפ"ז מיושב שהכל מיירי בחצאי חוטים. ע"כ מתוך מה שכתבתי לפני כמה שנים.

והרי דבריו ברורים, ולא היה ראוי לחפש בשאר ספרים שאינם מיוחסים, ובספרים והגהות שלא נכתבו להלכה כדי לדעת דעתו אחרי שבכ"ק על השולחן ערוך ברור, כמש"כ הרידב"ז (בית ירדב"ז על פאת השולחן הל' שביעית פ"ח ה"א, הבאתי צילום ממנו בנספח לקונטרס זה) **"וכבר ידוע שאין לסמוך על הפירושים שהיו בידי אנשי בית מדרשו לאחר פטירתו של הגר"א ז"ל וגם על הגירסאות אחרי שבכ"ק ממש מבורר"**. וגם לא מצינו שמחק דבריו על השו"ע, אע"פ שהוא נוגע להלכה למעשה, כמו שמבואר שם.

ולדעת החזון איש (שהובא בנספח לקונטרס זה עמ' ל"ה), אם הגר"א חזר ממש"כ בשו"ע, היה לו למוחקו, לכה"פ אם היה נוגע למעשה. וכאן הרי הוא נוגע למעשה, שהרי בדין גרדומין קאי הגר"א, והרמ"א כתב שנוהגים כר"ת, ואם אין הלכה שיש ב' חוטי תכלת, אז אין טעם לנהוג כר"ת.

אך הואיל וראיתי שהרה"ג ר' אליהו טבגר שליט"א האריך בזה וצלל במים אדירים ועלה בידו סוף דעת הגר"א הוא כדעת הראב"ד, ורבים סמכו על דעתו בענינים עצומות כמשפט האורים בלי לבדוק לעצמם האם נכונים הדברים אם לאו, כתבתי מה שיש לדון בדבריו כדרכה של תורה לתועלת הלומדים, כדי שהבוחר יכול לבחור מתוך ראיית שני צדדים.

3 כמו שהאריך רש"י לבאר בפרשת פקודי (פרק ל"ט פסוק ל"א), עיי"ש. וע"ע בריי"ף בשבת פ' במה אשה (כ"ו ע"ב בדפי הרי"ף) שכתב שפתיל תכלת דציץ הוא "חוטי דעמרא דגדילין ועבידין כי (הוצא) [הימנא] ורחב שתי אצבעות".

והראב"ד ג"כ ס"ל שיש כמה חוטין בציץ (השגות הראב"ד הל' כלי המקדש ט, ב), ולכן אין לומר שטעם הראב"ד הוא שסובר שפתיל משמע רק אחד, דליתא. אלא טעם הראב"ד הוא כמש"כ הגר"א, שגדילים לא כתיב אלא בלבן, לכן נשאר התכלת רק אחד.

הרב אליהו טבגר

מחזה"ס כליל תכלת – קרית ספר

שאלת מספר החוטים בציצית בכלל, ומספר חוטי התכלת בפרט, קשורה בסוגיות סתומות וחתומות, שהולידו דעות שונות בין הפוסקים.

לדעת רש"י, יש לקחת שני חוטי לבן ושני חוטי תכלת, שלאחר תחיבתם בבגד וקיפולם, נעשים ארבעה חוטים לבנים וארבעה חוטי תכלת. אחריו נמשכו בעלי התוספות וכמעט כל פוסקי אשכנז.

הרמב"ם לעומתו, סובר שרק חצי חוט מארבעת החוטים יהיה תכלת, ולאחר קשירתם בבגד, מתקבלים שבעה חוטים לבנים וחוט אחד תכלת. לדעתו זו לא נמצא חבר, פרט לבנו רבי אברהם בספרו המספיק לעובדי ה' (בהלכות ציצית) ולתלמידו רבינו פרוחיה בפירושו למסכת שבת (כה ע"ב).

הדעה הממוצעת היא דעתו של הראב"ד, שיש לקחת חוט אחד תכלת ושאר השלושה יהיו לבני, ואחרי קיפולם בבגד מתקבלים שישה חוטים לבנים ושניים תכלת. דעה זו הובאה כבר בערוך (ערך תכלת) בשם רבנו חננאל¹, והחזיקו בה המאירי (יבמות ד ע"ב), פסקי ריא"ז (הלכות ציצית, עמ' רג) וחכמי לונל, שהפנו את שאלתם לרמב"ם (שו"ת הרמב"ם, תשובה רפו בהוצאת בלאו).

דבריו של רב שמואל בן חופני גאון בספרו על הלכות ציצית, שפורסם על ידי מתוך כתב יד, יכולים להתפרש או כדעת הרמב"ם או כדעת הראב"ד. הסמ"ג מביא את דעת רש"י ואת דעת ראב"ד ולא מכריע.

בשאלת עמדתו של רבנו הגר"א בנושא זה ישנה, לכאורה, מבוכה רבה. בשלושה מקומות מתייחס רבנו לעניין מספר חוטי התכלת, ובכל אחד מהם הוא מביע דעה שונה. בביאורו לשו"ע (או"ח סימן יב אות ה) מחזיק הוא בדעת רש"י ותוספות ומראה לה פנים בסוגיית הגמרא ובספרי. בפירושו לספרא דצניעותא (פרק ה' ד"ה שבעה רהיטין) הוא מפרש כדעת הרמב"ם, ובביאורו לספר הזוהר - יהל אור² (פרשת פינחס רכז ע"ב), הוא מפרש כדעת הראב"ד וכותב שהעיקר כדבריו.

הראשון שעמד על הסתירה בין הפירוש לספרא דצניעותא לבין יהל אור, הוא האדמו"ר מרדזין בספרו מאמר פתיל תכלת (עמ' 104) הוא אף העיר על סתירה נוספת, בין דברי הגר"א לבין דברי הזוהר עצמו בפירוש לשון ספרא דצניעותא. זו לשון ספרא דצניעותא: "ארבע מלכין נפקין לקדמות ארבע, בהון תליין כענבין באתכלא, צירין בהו שבעה רהיטין...". ומפרש רבנו הגר"א: "שבעה רהיטין הן שבעה חוטין של לבן, שחוט תכלת חופה עליהן". אך בזוהר פרשת שלח (קעה ע"ב) מובאים דברי ספרא דצניעותא אלו ומתפרשים באופן שונה: "צירין בהו

1 המעיין בדברי הערוך יראה שמש"כ שם בשם ר"ח קאי על ענין אחר, ואינו מוכח שגם דבריו במספר חוטי התכלת הם ג"כ מרבינו חננאל. וגם בערוך השלם מביא גי' אחרת בערוך שכתוב בו "ר' דניאל" במקום ר"ח, ובעל ערוה"ש נוטה שזה הנוסח הנכון בערוך.

2 בענין יחוסו של ספר יהל אור, עי' במכתבי בהערה 9.

דעת הגר"א במספר חוטי התכלת בציצית

שבעה רהיטין אלין אינן שבעה צריין דתכלתא דבעי לכרכא ביה...". מתוך כך, ומתוך הערות נוספות, יצא האדמו"ר מרדזין לטעון, שגם הדברים שביהל אור, וגם הדברים שבביאור לספרא דצניעותא לא מפי הגר"א יצאו, אלא מפי איזה תלמיד טועה.

כאשר פניתי בעניין זה להרב יצחק שלמה זילברמן (שליט"א) [זצ"ל], המומחה בתורת הגר"א, הובהר לי הבהר היטב, שלא ייתכן לטעון טענה כזו על ספרים שמקובלים עלינו כדברי הגר"א עצמו, ושלשון הקטעים מעידה עליהם שהם לשונו הזהב. עוד הובהר לי בשיחה אתו שבדברי הזוהר ייתכנו דעות שונות, ורבונו יכול לפרש מקום מסוים בזוהר בדרך אחת ומקום אחר בדרך אחרת.

ובאמת, ניתן להראות בבירור על סתירה, או על דעות שונות, בזוהר עצמו. הקטע מהזוהר, המובא לעיל, מפרש את המילה "צריין" כקשרים, ושלציצית יש שבעה קשרים לפחות ושלושה עשרה למרבה. שיטה זו תואמת את שיטת הרמב"ם בעניין הקשרים בציצית, המיוסדת על פשוטות הבנת הגמרא (מנחות לט ע"א): "הפחות לא יפחות משבע והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה", כמו שהסבירה הרא"ש בהלכות ציצית (סימן טו). אך במקום אחר בזוהר, בפרשת פינחס (רכז ע"א), מובא שיש בציצית חמישה קשרים, בלא קשר למספר החוליות, וכמו שציין זאת רבנו הגר"א בפירושו יהל אור על אתר. וזאת, כשיטה המקובלת אצל רוב הפוסקים והמפרשים, המובאת כבר במדרש תנחומא (קרח יב) והמוזכרת בדברי הגאונים. לשיטה זו אין אפשרות לפרש את דברי הספרא דצניעותא הנ"ל כפירוש הזוהר בפרשת שלח. אם כן, הסתירה לא נולדה בדברי הגר"א, אלא בדברי הזוהר עצמו, ויש מקום לפירוש אחר בספרא דצניעותא, שיתאים לדברי הזוהר בפרשת פינחס.

עכשיו, ניגש לדברי רבנו בביאורו לשו"ע הנ"ל, שם הוא מראה פנים לשיטת רש"י ותוספות. מלבד בעיה זו, דבריו שם זקוקים לעיון מדוקדק. וכדי לעמוד עליהם יש להקדים את דברי הספרי בפרשת כי תצא (סי' רלד):

גדילים תעשה לך' למה נאמר? לפי שנאמר 'ועשו להם ציצית', שומע אני יעשה חוט אחד בפני עצמו, תלמוד לומר: 'גדילים', כמה גדילים נעשים אין פחות משלשה חוטים, כדברי בית הלל. בית שמאי אומרים: מארבעה חוטים של תכלת וארבעה חוטים של לבן... והלכה כדברי בית שמאי.

כך היא הגרסה בספרי שלנו לספר דברים וכך היא גרסת התוספות במנחות (מא ע"ב ד"ה ב"ש).

בדברי בית הלל, שלא כמו בדברי בית שמאי, אין התייחסות למספר חוטי התכלת. אך בתוספות (מנחות לח ע"א ד"ה התכלת) דייקו מתחילת הספרי - "שומע אני [יעשה] חוט אחד בפני עצמו", שפתיל תכלת הוא חוט אחד. ומכיון שבית הלל אינם מחדשים דבר בעניין התכלת, אלא מתייחסים למהות הגדיל, על כורחנו, שלדעתם הוא חוט אחד בלבד. ואם נאמר שפתיל תכלת כלול בשלושת חוטי הגדיל, כמו שמשמע בדברי התוספות במנחות (לח ע"א ד"ה התכלת), הרי שב"ה וב"ש פליגי בתרתי, במספר הכללי של חוטי הציצית ובמספר הפרטי של חוטי התכלת.

וזאת נראית כוונת רבנו, בתחילת דבריו, כשהוא מביא את דברי הספרי הללו, ורואה בהם מקור נאמן לדעת הרמב"ם והראב"ד הנ"ל. ואין כוונתו, שהם פוסקים כדברי בית הלל, כמו

שרצה לטעון הרב ברוך רקובר שליט"א בספרו ברכת אליהו, שהרי בספרי נאמר בפירוש - "והלכה כדברי ב"ש", וכן הובא בגמ', ורבנו עצמו מביאם בביאורו. וגם אין כוונתו לשינוי הגרסה בספרי, שנדבר עליה בהמשך, שהרי בדברי רבנו אין אף רמז לעניין זה. אלא כוונתו, שלעניין מספר החוטים הכללי, פוסקים הרמב"ם והראב"ד כב"ש, כמבואר להדיא בספרי ובגמרא, כנ"ל, אך לעניין מספר חוטי התכלת פוסקים הם כב"ה.

גם אין להבין בדברי רבנו, שכוונתו בדעת התוספות, שחוט התכלת לב"ה הוא נוסף על שלושת החוטים, שהרי דעה זו היא מביא רק בסוף דבריו - "ואפשר דמפרשי...", ודוחה אותה. וכן מתוך דבריו שם: "אלב בספרי עוד צ"ע דבה"א שלש ובש"א שמנה", רואים בפירוש, שהבין בתחילה שלב"ה שלושה חוטים הם סך כל החוטים. וכן מוכרח מתוך דבריו: "ומ"ש תוס' בסד"ה בש"א הנ"ל ומיהו בספרי איכא דאמרי כו', ליתא בספרי, אלא שלמדו מתחלת ספרי: ועשו להם כו' כנ"ל, וכמ"ש בסד"ה התכלת", שהרי "באיכא דאמרי" זה מובא בתוספות: "שנים של לבן ואחד של תכלת". ורבנו מסביר, שזה ודברי התוספות שהוא מסתמך עליהם בתחילת דבריו, היינו הך. ומה שכתב שם לפני כן: "וגדיל לא כתיב אלא בלבן", לאו דווקא לבן בלבד אלא הגדיל כולו (ונקרא לבן, שאם אין תכלת, כולו לבן).

על פירוש זה של התוספות בספרי, מקשה רבנו שלש קושיות³. האחת, לא ברור על סמך איזו דרשה חולקים ב"ש על ב"ה גם בעניין מספר חוטי התכלת, שהרי בפשטות, הם חולקים בהבנת המילה "גדילים" בלבד. השנייה, לא נמצא מקור לפי זה למנהגו לכפול ארבעה חוטים האמורים בגמרא לשמונה. והשלישית, שאין התאמה בין הספרי לגמרא, שבספרי סך כל החוטים לב"ה הוא שלושה ולב"ש הוא שמונה, ובגמרא - לב"ה שלושה ולב"ש ארבעה.

מתוך כך, חולק רבנו על פירוש התוספות בספרי, ומפרש שלדעת ב"ה מספר חוטי התכלת הוא שלושה, שלעולם שני מינים אלה שווין, ומה שנדרש במילה "גדילים" עולה גם על הלבן וגם על התכלת. לדעת ב"ה, שלומדים מ"גדילים" שלושה, שלושה בלבן והוא הדין בתכלת. ודעת ב"ש, שלומדים מ"גדילים" ארבעה, ארבעה בלבן והוא הדין לתכלת. (כרם, בלשונו של רבנו יש לכאורה אי דיוק מסוים. בדעת ב"ה כתב "גדיל ג' חוטין וה"ה ללבן ג'", שמשמע שגדיל נאמר בתכלת. ובדברי ב"ש כתב: "גדילים הוא ארבעה... וה"ה בתכלת", שמשמע שגדילים נאמר בלבן. וצ"ע.)

פירושו זה של רבנו מזכיר לנו את אחד הפירושים של דברי הספרי בתוספות (מנחות מא ע"א ד"ה בית שמאי): "כי דייקת בה (כלומר בספרי הנ"ל) משמע דב"ה דרשי גדילים ואכל גדיל קיימי, והשתא היא דומיא דבית שמאי דאירי בתכלת ובלבן". אך, באמת, שונים הם בכמה פרטים חשובים.

לדעת התוספות, גם ב"ש וגם ב"ה דורשים את הדרשה "גדיל גדילים", המובאת בגמרא (מנחות לט ע"ב). לב"ש: "גדיל" - שניים, "גדילים" - ארבעה, לב"ה: "גדיל" שלושה, "גדילים" - שישה. אך לדעת הגר"א, אין לב"ה דרשת "גדיל גדילים" כלל, אלא מסברה ה"גדיל" עולה גם על הלבן וגם על התכלת.

לדעת התוספות, לב"ש - "גדיל גדילים" עולה על הלבן ועל התכלת יחד (גדיל אחד ללבן וגדיל שני לתכלת). ולדעת רבנו, לב"ש - "גדיל גדילים" עולה על הלבן לחוד, ותכלת נלמד מלבן, כי סברה היא להשוותם.

אם כן, לפי התוספות, מספר ארבע האמור בגמרא לדעת ב"ש, הוא לפני הכפלתם (ולאחר הכפלתם הם שמונה), ולפי רבנו, הוא לאחר הכפלתם, והוא במין אחד בלבד. ובצירוף אותו מספר חוטים של המין השני, סך כל החוטים שמונה.

הספרי, לדעת התוספות, מדבר לב"ה לפני ההכפלה ומתייחס למין אחד בלבד, ולב"ש - אחרי ההכפלה ומתייחס לשני המינים. ולדעת רבנו, הספרי מדבר לב"ה לאחר ההכפלה ובמין אחד, ולב"ש - גם לאחר ההכפלה ובשני המינים.

כל דברי רבנו בביאורו לשו"ע בנויים על גרסת התוספות בספרי, ואין בהם רמז לגרסה אחרת. אך בהגהותיו לספרי וכן ביהל אור הנ"ל כבר חזר בו ותיקן את גרסת הספרי והעמידה על הגרסה המצויה אצלנו בפרשת שלח - "שומע אני יעשה חוט אחר בפני עצמו, ת"ל 'גדילים', מכמה גדילים אתה עושה, אין פחות משלשה, דברי בית הלל. בית שמאי אומרים: שלשה של צמר ורביעית של תכלת". וז"ל רבנו ביהל אור: "והוא חוט הרביעית כדעת הראב"ד, וכמש"ש שכ"ה עיקר וכו"ה בספרי שלנו". גרסה זו תואמת במדויק את הברייתא שבגמרא שלנו, וגם יש בה היגיון פנימי רב - גם ב"ה וגם ב"ש מתייחסים לדרשת "גדיל", המלמדת על ג' חוטים⁴, והם חולקים בשאלה, האם חוט התכלת כלול ב"גדיל" או נוסף עליו.

האדמו"ר מרדזין במאמר פתיל תכלת (עמ' 106) וכן הרב משה שטרנבוך שליט"א בהלכות הגר"א ומנהגיו (עמ' לה) פירשו את דברי רבנו שביהל אור, שלא בא לאפוקי בהם אלא מדעת התוספות אך לא מדעת הרמב"ם. ומה שכתב "כדעת הראב"ד", לאו דווקא.

אבל נראה יותר, שרבנו כיוון לאפוקי גם מדעת הרמב"ם, וזאת משלושה טעמים.

ראשית, אם כדבריהם, היה לו לכתוב בפירוש כדעת הראב"ד והרמב"ם.

שנית, אין דעת הרמב"ם מתאימה לדרשת הזוהר, כפי שמפרשה רבנו ביהל אור שם: "בת יחידה תכלת שבציצית - ... כלילא מג' חוטין לבן, אות רביעית שבשם", ולפי הרמב"ם ישנם בציצית ג' וחצי חוטים לבנים ורק חצי חוט תכלת.

והטעם השלישי, והעיקרי, שישנו הבדל מהותי בין המקור המובא על ידי רבנו לראב"ד ולרמב"ם בביאורו לשו"ע לבין המקור המובא על ידו ביהל אור. בביאורו לשו"ע הלך רבנו בעקבות גרסת התוספות, ועל סמך הדיוק מהרישא של הספרי הוכיח שיש לעשות חוט אחד של תכלת. לפי גרסה זו, הספירה העיקרית של החוטים היא לאחר תלייתם בבגד, כמו שהסברנו לעיל, ויש בה מקום לדעת הרמב"ם. ואדרבה, דעתו אף יותר מתאימה לגרסה זו, כשלשון רבנו שם: "והרמב"ם מפרש חוט א' ממש". אך לגרסת רבנו בספרי, הספירה העיקרית של החוטים היא לפני הכפלתם - "שלשה של צמר ורביעית של תכלת", ואין לפיה מקום לדעת הרמב"ם, אלא חוט רביעי כולו לפני הכפלתו עשוי תכלת, כמו שכבר עמד על כך רבי דוד פרדו בפירושו לספרי פרשת שלח.

4 יש להעיר, שעם כל ההגיון הפנימי שיש בזה, הוא נגד הש"ס דאמר גדיל שנים גדילים ארבעה.

דעת הגר"א במספר חוטי התכלת בציצית

סוף דבר, דעתו הסופית של רבנו לפסוק בסוגיא זו כדעת הראב"ד, להטיל שלושה חוטי לבן וחוט אחד תכלת, בהתאם לגרסה המבוררת על ידו בספרי.

הרב אליהו טבגר

הספרי לבמדבר ודברים נדפס לראשונה בוונציה בשנת ש"ו. מאז עברו כמעט מאתיים וחמישים שנה עד שמדרש הלכה זה נדפס בשנית בשנת תקמ"ט בהמבורג. בביאור הגר"א לשולחן ערוך ישנן מאה וחמש עשרה הפניות לספרי ובתוכן שבעים וחמישה ציטוטים. מתוך דרכו של הגר"א - לצטט ישירות את לשונם של חז"ל ולדלג על המקור המשני המביא ציטוט זה - נוצר הרושם שבעת כתיבת הביאור לשולחן ערוך היה לפניו הספרי במקורו. כוונתי במאמר זה להראות שלא כך הוא הדבר, אלא כל ציטוטיו מן הספרי לקוחים הם מכלי שני וממקורות משניים, ורק באחרית ימיו (הגר"א נפטר בשנת תקנ"ח) הגיעה לידו מהדורת המבורג משנת תקמ"ט, שעליה כתב את הגהותיו (כל העוסק בהגהות הגר"א לספרי יודע, שלמרות שמהדורת המבורג נדפסה על פי מהדורת וונציה, יש ביניהם הבדלי נוסח קטנים, והגהותיו הולמות את נוסח מהדורת המבורג). הקטעים והאזכורים המובאים בשם הספרי בביאורו לשולחן ערוך, שנכתב קודם לכן, לא תוקנו על פי מהדורה זו, ונשארו בבחינת "משנה ראשונה" שלא זוה ממקומה.

בשלב ראשון, בכדי להסיר את האפשרות להפרכת טענה זו, יש לוודא שלכל אזכור של הספרי המובא בביאור הגר"א ישנו מקור משני נוסף, ממנו יכל הגר"א לשאוב את הידע אודותיו. ואכן ברוב המקרים של המקרים מקור משני זה הוא ילקוט שמעוני, המביא באופן כמעט סדיר את רוב תוכנו של הספרי, ובשאר המקרים הוא דברי המפרשים המזכירים או המצטטים את הספרי. בשלב שני, לאחר בדיקת נוסח הספרי המובא בביאור הגר"א, באותם מקרים בהם קיימים הבדלי נוסח בין הספרי המודפס לבין הציטוטים המובאים מתוך הספרי במקור המשני, נמצא שברוב המקרים הוא קרוב יותר לנוסח המקור המשני. והנה מספר דוגמאות לכך:

(א) נוסח הספרי המודפס:

ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת טווי ושזור אין לי אלא תכלת טווי ושזור לבן מנין הרי אתה דן הואיל ואמרה תורה תן תכלת ותן לבן מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור (ספרי במדבר קטו).

נוסח הספרי בביאור הגר"א:

ועשו להם ציצית שומע אני עושה כמות שהוא ת"ל על ציצית הכנף פתיל תכלת בטווי ושזור אין לי אלא פתיל תכלת טווי ושזור לבן מנין הרי אתה דן הואיל ואמרה תורה תן תכלת ותן לבן מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור (ביאור הגר"א אורח חיים סימן יא סעיף ב ד"ה וצריכין שזירה).

נוסח המקור המשני:

ועשו להם ציצית שומע אני שיעשה כמו שהוא ת"ל על ציצית הכנף פתיל תכלת בטווי ושזור. אין לי אלא פתיל תכלת שטווי ושזור. לבן מניין אתה דן הרי אמרה (ס"א הרי אתה דן הואיל ואמרה) תורה תן תכלת ותן לבן מה תכלת טווי ושזור אף לבן טווי ושזור (רא"ש הלכות ציצית בשם ספרי).

האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?

(ב) נוסח הספרי המודפס:

והיה בשבתך חוץ **בישיבה** (ספרי דברים רנז).

נוסח הספרי בביאור הגר"א:

והיה בשבתך¹ **ולא בעמידה** (ביאור הגר"א אורח חיים סימן מג סעיף א ד"ה דהיינו וכו').

נוסח המקור המשני:

והיה בשבתך חוץ **ולא בעמידה** (ילקוט שמעוני פרשת כי תצא רמז תתקלד).

(ג) נוסח הספרי המודפס:

מנין לנותן אבן אחד מן ההיכל ומן המזבח ומן העזרות שהוא בלא תעשה ת"ל **ונתתם את מזבחותם** לא תעשון כן לה' אלהיכם (ספרי דברים סא).

נוסח הספרי בביאור הגר"א:

מנין לנותן אבן א' מן ההיכל מן המזבח מן העזרה שעובר בל"ת ת"ל **ואבדתם את שמם** לא תעשון כן לה' (ביאור הגר"א אורח חיים קנב סעיף א ד"ה ואסור כו').

נוסח המקור המשני:

מנין לנותן אבן אחת מן ההיכל ומן המזבח ומן העזרה שעובר בלא תעשה, ת"ל **ואבדתם את שמם** לא תעשון כן ה' (ילקוט שמעוני ראה רמז תתעח).

(ד) נוסח הספרי המודפס:

ומצאה איש בעיר, אלו לא יצאת בעיר לא היה מסתקף לה **בעיר** מלמד שפרצה קוראה לגנב (ספרי דברים רמב).

נוסח הספרי בביאור הגר"א:

ומצאה איש בעיר אילו לא יצתה בעיר לא הי' מסתקף בה² **ושכב עמה** מלמד שהפירצה קוראה לגנב (ביאור הגר"א אבן העזר סימן עג סעיף ד ד"ה ואשה לא כו').

נוסח המקור המשני:

ומצאה איש בעיר אילו לא יצאת בעיר לא היה מסתקף לה בעיר **ושכב עמה** מלמד שהפרצה קוראה לגנב (ילקוט שמעוני כי תצא רמז תתקלג).

ועוד כהנה רבות.

---

1 הגר"א השמיט מילת "חוץ" שבילקוט.

2 הגר"א השמיט מילת "בעיר" שבילקוט.

האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?

ההפניות לקטעי ספרי שאינם נמצאים בספרי שלנו

יתרה מזאת, בארבעה מקרים הציטוט המובא בביאור הגר"א אינו נמצא כלל בספרי שלנו, ונמצא אך ורק במקור המשני, וזאת למרות שהגר"א מצטט אותו בשם ספרי באופן סתמי ולא בשם המקור בו הוא אכן מובא. המקרים הם:

"כסותך פרט לכו" (ביאור הגר"א אורח חיים סימן יח סעיף ב ד"ה סדינים כו') - נמצא בילקוט שמעוני (כי תצא רמז תתקלג).

"וידעת כי שלום אהלך זו כו'" (ביאור הגר"א אורח חיים סימן רנ סעיף א ד"ה ויש) - נמצא בבית יוסף (אורח חיים סימן רנ בשם כל בו בשם ספרי: "וידעת כי שלום אהלך זו השחזת סכין").

"אך כו' מכאן שצריך להעביר החלודה" (ביאור הגר"א אורח חיים סימן תנא סעיף ג ד"ה וקודם) - נמצא רא"ש (פסחים פרק ב בשם ספרי: "אך את הזהב ואת הכסף מכאן שצריך להעביר החלודה").

"לא תהיה קדשה אזהרה למזנה כענין שנאמר לא היתה בזה קדשה" (ביאור הגר"א אבן העזר סימן כו ס"ק ח) - נמצא בהשגות הראב"ד (הלכות נערה בתולה פרק ב בשם ספרי: "לא תהיה קדשה אזהרה למזנה כענין שנאמר לא היתה בזה קדשה").

בשני מקרים נוספים מביא הגר"א שתי דרשות מן הספרי בשם מקור משני, שאינן נמצאות בספרי הנדפס, ואיננו מציין זאת:

"והר"ן כו'. בשם הרא"ה דבספרי יליף מהאי קרא מלכיות וזכרונות ושופרות מלכיות אני ה' אלקיכם וזכרונות והיו לכם לזכרון שופרות ותקעתם" (ביאור הגר"א אורח חיים סימן תקצא סעיף ו ד"ה והר"ן כו').

"וי"ח. שם (כלומר ראבי"ה בסי' קצג) בשם ר' אפרים ממ"ש בירושלמי ותוספתא הנ"ל איסי בן עקיבא כו' ומה אם בבגדים כו' בהמה כו' ובגדים ע"כ בלא קשירה כמ"ש בשבת נ"ד א' וכ"מ בגמ' שם אילימא כלאים דאדם כו' אלא כו' אלמא אכלאים דאדם ל"ק מהתוכף כו' ובספרי דריש יחדיו דכלאי בגדים לתוכף כו' ויחדיו דחרישה לרבות דש ומנהיג כו' ולא קאמר ג"כ לתוכף" (ביאור הגר"א יורה דעה סימן רצו ס"ק כז השני). (מתוך דברי הראבי"ה משמע שהדרשה "יחדיו דכלאי בגדים לתוכף תכיפה אחת" לקוחה מן הספרי, אך בספרי שלנו אין דרשה כזאת, והיא נמצאת ביבמות ה' ע"ב. במהדורת דבליצקי (הערה כ"ד) הניח המהדיר שלפני הגר"א היה הספרי המודפס, ונדחק למצוא את מקורו בספרי, כאשר לאמתו של דבר מקורו של הגר"א הוא בדברי הראבי"ה עצמו ולא בדברי הספרי).

האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?

ההפניות לספרי זוטא

מנהג דומה נוהג הגר"א בביאורו לשולחן ערוך לגבי מדרש ספרי זוטא – מדרש ששוחזר ופורסם שנים רבות אחרי הגר"א - הוא מצטטו באופן סתמי בלי להזכיר את המקור המשני שהוא ניזון ממנו:

"וכ"ה בספרי זוטא אשה כו' מת"ל בכל הפרשה לרבות אלמנה לכ"ג גרושה וחלוצה לכ"ה ולממזר ולכותי ולחלל" (ביאור הגר"א יורה דעה סימן רלד ס"ק ז) – נמצא בילקוט שמעוני (פרשת נשא רמז תשט) בשם ספרי זוטא.

"וכמ"ש בספרי זוטא משל לבע"ה שהיה מלוה לכל בני העיר חטין טובות והיו נותנין לו חטין טובות כו'" (ביאור הגר"א יורה דעה סימן רמח ס"ק ז) – נמצא בילקוט שמעוני (פרשת ראה רמז תתצה) בשם ספרי זוטא. (מכיוון שהוא לא רצה להאריך, הוא אינו משלים את העתקת כל המדרש, ומפנה אותנו אל מקור הדברים וכותב בהמשך דבריו שם: "וע' בילקוט סי' תתצה").

"ספרי זוטא שם אין לי אלא מעשר לוי שנוטלין מאחרים מישאל מנין אתה מרבה מעשר לוי שלחן ר"ל שחייבים להפריש מעשר וליתן ת"מ לכהן כמ"ש ברישא שם יכול שאין לחייב תרומה אלא מעשר ישראל מעשר גוים וגרים כו' ת"ל כו' אין לי כו' ת"ל מעשר מן המעשר" (ביאור הגר"א יורה דעה סימן שלא ס"ק קיא) – נמצא בילקוט שמעוני (פרשת קרח רמז תשנח) בשם ספרי זוטא.

מכל זה נראה באופן ברור שאין כל אפשרות לכך שלפני הגר"א הייתה המהדורה המודפסת של ספרי בזמן כתיבת הביאור לשולחן ערוך, וכל מובאותיו מן הספרי הן מכלי שני.

הראיות התומכות לכאורה בהימצאות הספרי בידי הגר"א ודחייתן

א) עניין העברת החלודה הנ"ל (ביאור הגר"א אורח חיים סימן תנא סעיף ג ד"ה וקודם) מובא בביאור הגר"א פעם נוספת ביורה דעה (סימן קכ ס"ק לד), שם הוא מביאו בשם המרדכי והרא"ש, ומציין שדרשה זו איננה נמצאת בספרי שלנו אלא בילקוט שמעוני. דבריו אלה לכאורה מראים שאכן הגר"א השתמש בספרי הנדפס, ולא סמך על מקור משני בלבד. אך, נראה שאין משם כל ראיה וכוונת דבריו בזה היא, שבילקוט שמעוני במקום שמובאת דרשה זו לא צוין הספרי כמקור הדרשה, כמצופה מן המקרה של הבאת דרשה מן הספרי (כמו במקרה של "כסותך פרט לכו"ה").

האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?

(ב) בביאורו לחושן משפט (סימן כח ס"ק ח) הגר"א אכן מבחין בין המובא מתוך ספרי לבין המובא מתוך ילקוט שמעוני בשם ספרי:

"וע"א כו' אבל כו'. ע"פ קיג ב' וספרי פ' שופטים וע' בילקוט סי' תתקכ"ב לא יקום ע"א באיש אין לי אלא כו' ע"ש",

מה שמראה לכאורה שהספרי היה לפניו כספר בפני עצמו, ולא ידעו רק באמצעות הילקוט. אך אין זו ראייה, אלא כוונת הגר"א היא לרמוז שישנו הבדל בין גרסת הספרי המובא בהגהות מימוניות (הלכות עדות פרק ה): "אין לי אלא בדיני ממונות בדיני נפשות מניין" לבין הגרסה המובאת בילקוט שמעוני: "אין לי אלא לדיני נפשות לדיני ממונות מניין", והגרסה שבילקוט שמעוני דווקא היא המקור לדין של השולחן ערוך.

(ג) בביאורו ליורה דעה (סימן שלא ס"ק נד)

וכ"ה בספרי פ' ראה אלא שבספרי שלנו חסר רישא דברייתא וסיפא דברייתא

כוונתו לומר רק שהברייתא שבספרי, המובאת בילקוט שמעוני (פרשת ראה רמז תתצז) מובאת גם בירושלמי (מעשר שני פרק ה ה"ג), אלא שלזו המובאת בילקוט שמעוני חסרה רישא וסיפא ובירושלמי היא מובאת בשלמותה.

יישוב דבר תמוה אחד בביאור הגר"א

על פי מסקנה זו תתיישב פליאה נשגבה בביאור הגר"א (אורח חיים סימן יב סעיף א ד"ה ולר"ת כו') שנבוכו בה רבים:

"מתכיבי טלית אין כו' וכ"ה בספרי פ' תצא מכמה גדיל כו' ובש"א ד' של תכלת וד' של צמר כו' והלכה כב"ש וכ"פ בגמ' שם כב"ש אבל דעת הראב"ד ששני חוטין בלבד של תכלת וששה של לבן והרמב"ם כ' דחוט א' לבד של תכלת וז' של לבן. וטעמם ממ"ש בספרי ועשו להם ציצית שומע אני יעשה אותן אחד בפ"ע ת"ל גדיל מכמה גדיל אין פחות משלשה דברי ב"ה ובש"א כו' כנ"ל והביאו תוס' הנ"ל ד"ה בש"א כו' מדקאמר שומע אני כו' משמע דפתיל תכלת הוא אחד לבד".

מדוע לא הביא הגר"א כמקור לדעת הראב"ד הנ"ל: "ששני חוטין בלבד של תכלת וששה של לבן" את דברי הספרי המפורשים: "וב"ש אומרים שלשה של צמר ורביעית של תכלת והלכה כב"ש" (במדבר קטו), ובמקום זה נצרך לראיה עקיפה מתוך דיוק ומתוך משמעות בלבד. אלא הסיבה לכך היא, שהגר"א לא הכיר את הספרי המודפס ונאלץ לשאוב את ידיעותיו עליו מכלים שניים כמו ילקוט שמעוני או ראשונים אחרים. גרסת הספרי של פסקה זו כפי שהיא מובאת בילקוט שמעוני (פרשת שלח רמז תשנ) היא שונה מהמודפס: "וב"ש אומרים שלשה של צמר וארבעה של תכלת והלכה כדברי ב"ש", ואין להביא ממנה ראייה לדעת הראב"ד הנ"ל.

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?"
ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת

ישראל בארקין

בית מדרש גבוה, ליקוואוד

(יש כאן כמה הוספות שלא נדפסו בישורון)

לכבוד מערכת ישורון,

ראיתי בישורון של אלול תשע"א מאמרו של הרב אליהו טבגר שליט"א שהביא כמה ראיות שהגר"א בביאורו לשו"ע לא השתמש בספרי הנדפס בפני עצמו, וכל מה שמביא שם מהספרי מקורו מהילקוט שמעוני והראשונים. והספרי דפוס ויניציא שנדפס בשנת ש"ו ואח"כ היה יקר המציאות¹, מעולם לא היה נגד עיניו הק' של הגר"א, ורק בסוף ימי הגר"א הגיע אליו הספרי דפוס המבורג, שנדפס בשנת תקמ"ט, והגר"א נפטר בשנת תקנ"ח.

ודבר זה לענ"ד בשום פנים אי אפשר לאומרו, ולא יתכן כלל שעד סוף ימיו לא ראה הגר"א את הספרי דפוס ויניציא, ואין ספק שהיה הגר"א משתדל בכל מאמצי כח להשיג את הספרי הנדפס אפילו אם היה קשה להשיגו, אפילו אם נאמר שהראיות צודקות להוכיח שבצעירותו לא ראהו.

-א-

והנה הרה"כ מביא בתוך דבריו שני סוגי ראיות. א) שיש כמה מקומות שהגר"א מעתיק לשונות של הספרי כמו שנמצא במקום אחר, כגון ילקוט שמעוני או הראשונים, והגירסא שונה ממה שנמצא בספרי הנדפס. ב) שכמה פעמים מציין לספרי, ואינו נמצא בספרי שלפנינו, ורק מובא בראשונים.

ואען ואומר שבאמת מאותם המקומות שהגר"א מביא הנוסח כפי שמופיע בילקוט ובראשונים אין ראיה שלא ראה הספרי הנדפס, שאפשר שמאיזה סיבה אחרת העדיף להעתיק דוקא הנוסח ההוא ורצה לכתוב דוקא ע"פ שיטתו ולא ע"פ הנדפס, ולכן מצינו ג"כ פעמים שהגר"א מעתיק הספרי בלשון שאינו נמצא בשום מקום (עי' להלן הע' 4).² ובזה יתיישב ג"כ מה שבכל הארבע מקומות שהביא הרב טבגר שליט"א שהגר"א מעתיק מהילקוט והראשונים, שאף שהאמת שבעיקרי הדברים קרוב יותר להילקוט מהנדפס, מ"מ בכל אחד יש שינוי בין מה שהביא הגר"א ובין המקור המשני [גר"א\מקור משני] א) כמות שהוא\כמו שהוא, טווי ושזור\שטווי ושזור, ב) בשבתך ולא בעמידה\בשבתך חוץ ולא בעמידה, ג) מן ההיכל מן המזבח מן העזרה\ומן ההיכל ומן המזבח ומן העזרה, ד) ושכב עמה\בעיר ושכב עמה, וע"כ כמש"כ שהגר"א מביא נוסח זה מפני שכן היה הנוסח הישר בעיניו בשעת הכתיבה, ולא היה תלוי בשום ספרים.

1 כמו שכתבו מדפיסי דפוס המבורג (תקמ"ט) בשער הספרי שלא נמצא מדפוס הקודם של ויניציא (ש"ו) אפילו אחד בעיר [אבל בעיר גדולה כווילנא בודאי היה נמצא הרבה מהם].

2 א"נ אפשר שלא היה ספרי בביתו בשעת הכתיבה ורצה להעתיק דוקא מן הכתב ולא מן הזכרון מאיזה טעם (זכר לדבר עי' מגילה יח : א"ר יוחנן אסור לכתוב כו').

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?" ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת

וגם היה ראוי לבדוק אם הגר"א מביא לשונות המכילתא והספרא ותוספתא וירושלמי ג"כ כמו שנמצא בילקוט. ובדקתי קצת ומצאתי שהגר"א באו"ח סימן ש"ו סעיף ח' הביא לשון המכילתא כזה: (העתקתי הנוסח כמו שהוא בדפו"ר של ביאור הגר"א)

ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. וכי אפשר לאדם לעשות כל מלאכתו בו' ימים אלא שבות כאילו כל מלאכתך עשויה.

ובמכילתא פרשת יתרו הגירסא:

ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. וכי אפשר לו לאדם לעשות מלאכתו בששה ימים אלא שבות כאילו מלאכתך עשויה.

והלשון שהביא הגר"א נמצא רק בפסיקתא זוטרתא שם בפרשת יתרו, וקרוב לזה בילקוט שמעוני, אלא שבילקוט חסר "כל" השניה וברש"י עה"ת שם (שמות כ, ט) כתב "כאילו כל מלאכתך עשויה", ובדאי היה לו להגר"א המכילתא הנדפס³, וע"כ כדברינו שדרך הגר"א להעתיק נוסח שנמצא במקום אחר אם נכון יותר בעיניו.

עוד מצאתי בביאור הגר"א יו"ד סי' ר"א אות ג' שכתב בזה"ל:

בתוספתא רפ"ג דזבים חומר בזב מבזבה שהזב טעון מים חיים והזבה אינה טעונה מים חיים והביאו רש"י ותוס' בשבת ס"ה ב' ותוס' בבכורות נ"ה ב' ור"ש בפ"ד דזבים וש"פ.

וגם שם העדיף הגר"א להביא הנוסח כמו שהוא בראשונים הנ"ל במקום הנוסח שבתוספתא שלפנינו

חומר בזב שאין בזבה וב[זב]ה שאין בזב שהזב טעון ביאת מים חיים (ב) [ם] והזבה אינה טעונה ביאת מים חיים

אע"פ שכתב בסתם "בתוס' רפ"ג דזבים וכו'" שעושה רושם כאילו מעתיק ישר מהתוספתא, ורק דרך אגב שהתוס' מביאו.

עוד ראיתי בסימן הנ"ל בגר"א אות ל"ד שהגר"א מביא הירושלמי בפ"ג דיומא שהביאו התוס' פסחים ק"ט ע"ב על הים שעשה שלמה, שהירושלמי מקשה "והלא שאובין הן", ולא חש להעיר שביירושלמי שלפנינו איתא "ולא כלי הוא".

ועוד בסימן הנ"ל אות כ"ט מביא הגר"א מהספרא פרשת שמיני (פרשה ט') בזה"ל:

אי בור יכול אף בור שבספינה ת"ל מעיין מה מעיין שעיקרו בקרקע אף בור שעיקרו בקרקע

---

3 שנדפס כבר ב' פעמים קודם זמן הגר"א (ויניציא ש"ה, אמסטרדם תע"ב), והמתעקש גם בזה יעיין בביאור הגר"א או"ח סי' א' סעיף ה' ד"ה ופרשת המן שציין הדרך במכילתא (מדפוס אמסטרדם).

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?" **ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת**

ובספרא הנדפס הגירסא שונה קצת:

אי בור יכול אף בור שבספינה יהא טהור ת"ל מעין מה מעין שעיקרו בקרקע אף מקוה שעיקרו בקרקע

עוד העיר לי ח"א שבביאור הגר"א לאו"ח סימן תכ"ג סעיף ב', העתיק הגר"א ממסכת סופרים פי"ד ה"ט בסתמא, ובאמת הוא ע"פ הגהותיו שם, וז"ל בביאורו:

ובחודש עצמו קורא ג' בקרבן תמיד. הראשון קורא וידבר. צו. ואמרת. והשני קורא את הכבש האחד. ועשירית. עולת. ונסכו. ואת הכבש. והשלישי חוזר למעלה וקורא עולת תמיד. ונסכו. ואת הכבש. וביום השבת. עולת שבת. מפני שאמרו אין קוראין בפרשה פחות מג' וי"א אין משיירין בפרשה פחות מג' ע"ש.

והמעין במס' סופרים עם הגהות הגר"א יראה שהמילות שדגשתי אינם מנוסח המ"ס הנדפס, אלא מהגהות הגר"א (אך בזה הגר"א כתב ע"ש, ויתכן שנתכוון לרמוז לזה, אבל אעפ"כ רואים שדרכו להעתיק ע"פ נוסחתו).

וע"כ הוא הדבר אשר דיברתי שאין דרך הגר"א להקפיד להעתיק הנוסחאות דוקא כמו שמופיע בפנים, ולפעמים משנה הגירסא ע"פ הראשונים או ע"פ מקור אחר או מסברא מבלי להעיר על כך, אפילו בספרים שהיו לפניו.

ושוב ראיתי ממש כדברי בכללים לביאור הגר"א שנתן בעל פאת השולחן בהקדמתו לביאור הגר"א לאו"ח, וז"ל שם בכלל ה': "תוספתא וירושלמי ופסיקתא ומדרש ושאר חיבורים שאינם מצויים, דרכו להעמידם בלשונם, ואם יש ט"ס שם מעתיק בנקיט גירסתו הנפלאה". ותו לא מיד.

וגם סוג השני של הראיות, מהציונים לספרי שמובא רק בראשונים, אינם ראיות גמורות, שכיון שהראשונים אמרו שיש ספרי כזה אין חיוב לפקפק עליהם ומותר לציין שכ"ה בספרי. וראיה גמורה לזה, שהגר"א באו"ח סי' רס"ג סעיף ה' מציין ירושלמי פרק ה' רואה ב' פעמים, למקור ברכת נר שבת ונר יו"ט, אע"פ שאינו בירושלמי שלנו ונמצא רק בראבי"ה שבת סי' קצ"ט (עמ' ר"ה במהדר' החדשה), ובעוד ראשונים שהובאו בבית יוסף שם. ולא חש הגר"א להעיר בזה.

גם בביאור הגר"א לאו"ח סי' ח' מביא הגר"א מהארחות חיים בשם הירושלמי "כל הברכות מעומד", ואינו נמצא בירושלמי שלפנינו, ולא חש הגר"א לציין זאת. אך זה אינו דומה כ"כ להמקרים שהגר"א מציין אתם, שכאן הוא אומר בפירוש שהוא מהארחות חיים, אך עכ"פ חזינן שלא היה מחוייב לעורר אם לא היה נמצא בירושלמי הנדפס.

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?" ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת

-ב-

עד כאן הוכחתי שכל הראיות שהובאו שלא היה להגר"א הספרי הנדפס אינם ראיות, ומכאן ואילך הנני כותב מה שיש להעיר אפילו אם היה אמת שבאיזה תקופה בחיי הגר"א לא היה לו הספרי, אע"פ שאין שום ראיות לזה.

הנה הרב הכותב נוקט שראיותיו מכריחות על כל מקום ומקום שבביאור הגר"א שמביא מהספרי שהוא רק מהילקוט והראשונים, ומשום כך נתקשה בסוף דבריו מג' מקומות שסותרים הנחתו, ונדחק מאוד לתרצם.

(א) בדין העברת חלודה קודם הכשר כלים, שהגר"א באו"ח סי' תנ"א (סעי' ג' ד"ה וקודם) הראה מקורו מהספרי, וכוונתו להרא"ש בשם הספרי, וביו"ד סי' ק"כ ס"ק ל"ד כתב הגר"א על הדרשה הנ"ל שהוא מהמרדכי והרא"ש בשם הספרי וליתא בספרי שלנו אבל נמצא בילקוט, עכ"ד שם, ומוכח מזה שהגר"א השתמש בספרי הנדפס בביאורו לשו"ע. והרה"כ רוצה לדחות שכוונת הגר"א הוא שבילקוט במקום שמובא דרשה זו לא צוין הספרי כמקור הדרשה. וכמובן שזה דוחק שאינו מתיישב כלל עם הלשון "ספרי שלנו", וגם לא מסתבר שסמך על השמטת ציון בילקוט שמעוני לומר שאינו בספרי.

(ב) הקשה עוד מביאור הגר"א בחושן משפט (כ"ח ס"ק ח) על דברי הרמ"א (שמקורם מהגהות מיימוני) שאסור לעד אחד להעיד במקום שעדותו אינו מועיל כלום, שמביא הגר"א הספרי והילקוט על הפסוק לא יקום עד אחד באיש כשני דברים נפרדים. ודוחה שכוונתו שיש הבדל בין הגירסא שהובא בהגהות מיימוני "אין לי אלא בדיני ממונות בדיני נפשות מניין" ובין המובא בילקוט "אין לי אלא לדיני נפשות לדיני ממונות מנין" והגירסא שבילקוט דוקא הוא המקור להדין שהובא ברמ"א עכ"ל. וזה לא יתכן לענ"ד, שאם זה היה כוונת הגר"א היה לו לפרש, או לכה"פ לרמז שכוונתו לספרי המובא בהגהות מיימוני, דבשלמא שאר מקומות שהגר"א מציין בספרי סתם, והוא נמצא רק בראשונים, כוונתו שדין זה מקורו בספרי, אבל כשמציין לשינוי נוסח בין הספרי כפי שהובא בשני מקומות היה לו לפרש. וגם החילוק בין ב' הנוסחאות אינו עושה שום נפקא מינה לגבי הדין שהובא ברמ"א שלא יעיד עד אחד במקום שעדותו לא יועיל כלום, ששני הנוסחאות שוות בזה ואין חילוק אלא בסדר הדרשות, ועוד שההגהות מיימוני הוא המקור לדברי הרמ"א ושם לא הובא כהילקוט.⁴

(ג) הקשה מביאור הגר"א ליו"ד (של"א ס"ק נ"ד) שמביא מהירושלמי מקור הדרשה לחייב מעשר עני בשנה השלישית והשישית ואח"כ כתב "וכ"ה בספרי פ' ראה אלא שבספרי שלנו חסר רישא דברייתא וסיפא דברייתא", וגם זה דחה שרוצה לומר שבילקוט חסר הרישא וסיפא דברייתא. ואף זה אינו מתיישב עם הלשון "ספרי שלנו", אף שמצד הסברה אינו דוחק כמו האחרים, די"ל שלא מסתבר שהילקוט השמיט רישא וסיפא של הספרי שמביא.

4 אגב, הלשון שהובא בביאור הגר"א הנ"ל בהמשך הספרי "למכות מנין ת"ל ולכל חטאת" אינו בשום מקום, ולכאורה הוא ראייה למש"כ בתחילה שדרכו של הגר"א לכתוב הספרי כפי מה שהוא סובר שהוא הנוסח הנכון, ואינו תלוי בשום ספרים (ובהג' הגר"א על הספרי כתב גי' אחרת, וצ"ל שחזר בו מהאחד להשני, אבל גם כאן א"א לדעת מה סוף דעתו).

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?"

ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת

והנה באמת יש ליישב הכל באופן קל ופשוט יותר, אפילו אם נקבל ההנחה העיקרית של הרה"כ. והוא ע"פ מה שהקדמתי שלא יתכן כלל שעד קרוב לסוף ימיו ממש לא ראה הגר"א את הספרי הנדפס, וע"פ מש"כ הגר"ר ישראל משקלוב בהקדמתו לביאור הגר"א לשו"ע וז"ל:

וסדר חיבוריו כך הם, ראשונה חיבר רבינו הגדול נ"ע על כל הארבע שו"ע בארבע כרכים על סדר סימני ההלכות והסעיפים, אחר כך חזר ושנה רבינו הקדוש נ"ע ונתחדש לו עוד כפליים לתושיה, כי היה כמעין המתגבר בכל רגע ורגע וחיבר עוד שלש מהדורות בשלש כרכים על כל הארבע ש"ע, והיו נקראים אצלו בשם ליקוטים מפני שלא כתבם על הסדר כבראשונה, רק כל מה שעלה במצודת שכלו הקדוש והטהור רשום אצלו בכתב אמת. וזה הליכות דרכו בקודש באלו המהדורות מקום אשר בראשונה הניח איזה סעיף מבלי ביאור או רק במראה מקום או בלי הכרעה בין שני דיעות מחולקים, אזי במהדורות במקום ההוא שם הניף ידו הקדושה בביאור רחב בפלפול עמוק עורך מלחמה מול המחברים ומכריע בין הראשונים והאחרונים, בונה או סותר מייסד דבריהם או משיג עליהם, יראו ישרים וישמחו. גם פעמים הרבה אשר בראשונה הניח איזה מקום בצריך עיון, ובמהדורות הנ"ל במקום ההוא כתב שיטתו אחר העיון מתוך מדבש...

ולפ"ז אף אם נניח שבכתיבה הראשונה של ביאור הגר"א לא היה לפניו הספרי הנדפס, אבל בליקוטים, שנכתבו בזמן מאוחר יותר⁵, ודאי אפשר ומסתבר שראה את הספרי שבדפוס. ואדאיתין להכי, י"ל שאפילו מה שאינו מספר הליקוטים, אכתי אפשר להיות מזמן מאוחר יותר, שאפשר שהוא מתוספת מאוחרת על הגליון⁶ או שקטע זה נכתב בזמן מאוחר מאיזה סיבה אחרת, וממילא אין צריך לדחוק לתרץ המקומות שמבואר שהיה הספרי הנדפס לפני הגר"א. ובאמת שני המקומות האחרונים שהביא מצוין שם שהם ליקוטים, וגם המקום הראשון אפשר לומר שהוא ג"כ מליקוטים ונשמט הציון מטעות הדפוס או שנכתב לאחר זמן תוך המהדורה קמא כמש"כ (או שנסכים דליתא לדברי הרה"כ כל עיקר, בפרט שכן הוא האמת).

5 ויכול להיות אפילו עד סוף ימיו ממש, ואפילו לפי מש"כ כמה תלמידי הגר"א שלא כתב הגר"א אחר מ' שנה, מסתברא דהנ"מ שלא כתב ספרים באופן מסודר, אבל היו לו רשימות וליקוטים באופן בלתי מסודר, עי' ישורון ח"ד עמ' פ"ו הע' 7, וספר "הגאון" [להרב דב אליאך] ח"ג עמ' 1167.

6 כמו שהיה דרך הגר"א להוסיף על גליונות הספרים שלו בזמן מאוחר, עי' ישורון ח"ד עמ' פ"ו הע' 7, וספר "הגאון" ח"ג עמ' 1168.

עכשיו אבוא להעיר על סוף דבריו "יישוב דבר תמוה אחד בביאור הגר"א", שהוא המשך למאמרו של הרב הכותב שליט"א שנדפס בישורון חלק ז' "דעת הגר"א במספר חוטי התכלת בציצית". שם הקשה סתירה בדעת הגר"א, שהרי נחלקו הראשונים במספר חוטי התכלת שבציצית, שלדעת רש"י ותוס' יש ב' מתוך ד'⁷, ולדעת הראב"ד יש א' מתוך ד', והרמב"ם ס"ל שרק חצי חוט הוא תכלת ונמצא א' מתוך ח'. והגר"א בשו"ע סי' י"ב מסיק כדעת רש"י ותוס'⁸, ובפירושו לרע"א מהימנא פנחס רכח ע"ב (ביאור על רע"א מהימנא [קניגסברג תרי"ח]), במהדורא בתרא⁹ עמ' 126, הובא גם בספר יהל אור) כתב שהעיקר כהראב"ד¹⁰ וכן בהגהותיו לספרי פרשת כי תצא הגיה כדעת הראב"ד, ובפירושו לספרא דציציתא פרק ה' פירש ע"פ דעת הרמב"ם¹¹. והרה"כ מסיק שם שהגר"א חזר בו מביאורו לשו"ע, ששם רק הביא גירסת התוספות בספרי (ד' של תכלת וד' של צמר) ולא הזכיר גירסא אחרת, ואפילו מה שמפרש הגר"א שם דעת הרמב"ם והראב"ד משמע שפירשו בהתאם לגירסת התוספות. וממילא מה שהגיה הספרי בפרשת כי תצא ומה שהביא ביהל אור שהעיקר בספרי הוא שיש חוט אחד של תכלת ודאי הוא סוף דעתו אחר שתיקן גירסת הספרי, עכת"ד שם. אך התימה עדיין במקומה עומדת, למה באמת לא הביא הגר"א בביאורו לשו"ע כמקור להרמב"ם והראב"ד את דברי הספרי המפורשים בפרשת שלח "ובש"א שלשה של צמר ורביעית של תכלת והלכה כב"ש", ונצטרך לראיה עקיפה בלבד, ולכן מוכיח הרה"כ שליט"א שלא היה הספרי לפניו, והכל מובן.

ואע"ן ואומר שלענ"ד התימה עדיין לא נתרפא והפליאה עדיין במקומה עומדת משני טעמים. אחת, שהגר"א היה יכול להביא דברי הילקוט פ' שלח בשם הספרי שכתב "ובש"

7 ראיתי לנכון לציין כאן שהמשנה ברורה פוסק כדעת רש"י ותוספות בין לקולא ובין לחומרא, עיין משנה ברורה סימן ט' סעיף קטן י"ד, עיי"ש היטב, שלפי הראב"ד יש חשש פסול בהעצה שמביא לצאת ידי ספיקו של השו"ע, ומשמע שם שלפי העצה שמביא אין שום ספק פסול כלל, ודו"ק. ועי"ע ט"ז (סי' ט') ס"ק ג' וסי' י"א ס"ק י"ג), מחצית השקל (ריש סי' ט"ו), שו"ע הגר"ז (סי' י"א אות א'), ארצות החיים (סי' ט') לב הארץ סעיף ה', סי' י"א המאיר לארץ אות ט'), ועוד במ"ב (סי' ט') ס"ק ד', וסי' י"א ס"ק ג' (ח) [אגב, אף אחד מאלו הפוסקים שהבאתי לא איירי בענין גרדומין, אף שגרדומין עצמו לא ידענא מאי גרירותיה].

8 ז"ל שם: אבל העניין כך הוא, דודאי פתיל משמע אחת וכן ציצית דלבן נמי משמע אחת, אבל לעולם שניהם שווין, וב"ה מפרשי גדיל ג' חוטים וה"ה ללבן, ובש"א גדילים הוא ארבעה כמ"ש בגמ' גדיל גדילים, דב"ש סובר דגדיל משמע שנים דלא כב"ה דמפרשי ג' ולא דרשי לשון רבים ג"כ, וה"ה בתכלת, ומ"ש בגמ' ד' שלשה הכל במין א' בלבד תכלת או לבן, וכן מוכח כל הסוגיא.

9 המהדורא בתרא הוא ליקוטים שלא מצא המדפיס (הרב שמואל לוריא ז"ל) בהעתקת הדר"ל רק בשאר העתקות (ע"ש עמ' 82 ועיין בתמונות שבסוף). ויול"ע אם אותם ליקוטים מקורם מכ"י של הגר"א או מעורב בו גם מכתבי תלמידים שכתבו מה ששמעו מפי הגר"א בעצמו או מפי השמועה או מדעת עצמם, שאפילו בגוף הספר מעורב בו כתבי תלמידים כמ"ש בשער הספר, וכבר קרה כן בשאר כתבי הגר"א שהדפיס הרב שמואל לוריא ע"ש הגר"א שנמצא שנתערבו בו כמה דברים שאינם מהגר"א כלל, עיין בנספח מה שהבאתי מהיריד"ב (ושם היה מהעתקת הדר"ל).

10 ז"ל שם: ויותר נראה דל"ג כלל חוליא אלא כצ"ל בת יחידה תכלת שבציצית, והוא חוט הרביעית כדעת הראב"ד וכמ"ש שכי"ה עיקר וכ"ה בספרי שלנו כלילא מג' חוטים לבן אות ד' שבשם וכן עיקר.

11 ז"ל שם: שבעה רהיטין ... הן שבעה חוטים של לבן וחוט אחד של תכלת שהוא כנגד כסוי עין.

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?" ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת

אומרים שלשה של צמר וארבעה של תכלת והלכה כדברי ב"ש" כמקור להראב"ד, ומובן לכל בר דעת וכ"ש לאדונינו הגר"א זצ"ל שנוסח זה הוא מקור להראב"ד, ורק יש שיבוש קל בין רביעית לארבעה, ואין שום טעם בעולם שלא להביאו למקור להראב"ד (וחכ"א העירני שאפשר שא"צ לשבש הגירסא כלל, והלשון "שלשה ... וארבעה" בעצמו ר"ל ג' ורביעית, שכן הוא לשון הפסוק בעמוס (פרק א' ופרק ב') "על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו", ובמשלי (פרק ל' פסוק י"ח) "שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתיים"¹², ובאמת כגירסת הילקוט כן הוא גם בפסיקתא זוטרותא¹³ פ' שלח, ומסתבר שהוא באמת גירסא נכונה ע"פ דעת הראב"ד).

והשנית, שממקומו הוא מוכרח שאי אפשר לומר שקטע זה של ביאור הגר"א נכתב קודם שראה הספרי הנדפס. שהרי בסוף קטע זה כתב הגר"א "ומ"ש תוס' ד"ה בסד"ה בש"א הנ"ל ומיהו בספרי איכא דאמרי כו' ליתא בספרי אלא...", ואיך אפשר לכתוב "ליתא בספרי" על דבר שתוספות מביא מהספרי, אם לא היה לפניו ספרי שלם?

אבל לפי מה שביארתי לעיל שליקוטי הגר"א נכתבו בזמן מאוחר, ניחא הקושיא השניה אפילו אם נקבל ההשערה שרוב ביאור הגר"א נכתב קודם שראה את הספרי. שקטע זה של הגר"א על מנין החוטאים הוא מהליקוטים [באו"ח לא צוין מהו מליקוטים ומה אינו, אבל עיין¹⁴ בישורון ח"ה עמ' ל"ח שהביא הרב אברהם קוסמן כת"י העתק של הליקוטים לאו"ח, ושם הובא קטע זה], ולכן היה לו הספרי וכתב "ליתא בספרי"¹⁵.

וליישב התימה שערי תירוצים לא ננעלו, וראיתי מי שביאר הענין באופן אחר, שבסוף ימיו החליט הגר"א שגירסת התוספות נכונה, וגם דעת הרמב"ם בלאו הכי אינו מתיישב בפשטות עם גירסת הספרי בפרשת שלח, ולכן סבר הגר"א שהרמב"ם ג"כ גורס כתוספות¹⁶. וכיון שהגר"א ביאר שיטת הרמב"ם על פי גירסת התוספות [שהלכה כב"ש רק למנין החוטאים בכלל שהם

---

12 ועוד העירוני לדברי רש"י בסנהדרין דף ק"ב ע"א ד"ה ה"ג מכאן אילך היו יונקין משלשה עגלים, שכתב "ולפי מה שכתוב בספרים שנים ושלשה עגלים ניחא כלומר משנים שעשה ירבעם ושלישי שנעשה במדבר ושלשה היינו שלישי כמו שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתיים. הרי דעת רש"י שיתכן לשון זה אפילו בדברי חז"ל, ואינו רק לישנא דקרא.

13 הוא מדרש לקח טוב, ורובו ליקוט מדברי חז"ל.

וראיתי באיזה מאמרים שכתבו בשפרי כת"י רומי [שהוא הכת"י העתיק ביותר מבין הכתבי יד של הספרי שעדיין קיימים] איתא ג"כ כגירסא זו. אך זה אינו, שראיתי צילום של הכת"י, וכך כתוב בו בפרשת שלח: ועשו להם ציצת שומע אני עשה חוט אחד בפני עצמו ת"ל גדילים שומע אני כמה גדילים אחת נעשה אין פחות משלשה דברי בית הילל בית שמי א' [ומרים] שלצמר וארבעה שלתכלת והלכה כדברי בית הילל במה דברים אמורים בתחילה אבל שיריה וגרדומיה כל שהוא.

(בפרשת כי תצא אינו כתוב כלום בענין מספר החוטאים, דלא כמ"ש במאמר אחד ששם בכי תצא כתוב כתוס')

14 העירני לזה ר' צבי הרציג שליט"א.

15 ואפילו לפי סברת הרה"כ שלא ראה הגר"א רק ספרי הנדפס בשנת תקמ"ח, עדיין יתכן שליקוט זה נכתב אחר אותו זמן.

16 וחכ"א הראני דבר פלא, שבספר "יסוד משנה תורה" על הרמב"ם (הל' ציצית פ"א ה"ד) [לרבי יהודה ברבי משה אלבוטני ז"ל, מגדולי רבני ירושלים, והתחיל כתיבתו בשנת ער"ה לפ"ק] מביא גירסת הספרי כגירסת התוספות הן בשלח הן בכי תצא, ומשמע שלא ראה סתירה מזה לדעת הרמב"ם, וע"כ כמו שנתבאר למעלה.

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?"

ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת

ארבע, אבל למנין התכלת סמך על משמעות תחילת הספרי שיש רק אחד], וגם החליט שהגירסא הנכונה הוא גירסת התוס', יתכן שהראב"ד ג"כ גרס כן ולמד כן¹⁷.

ונ"ל להוסיף שאולי אין הגר"א מתייחס כאן כלל לגירסת הספרי של ד' ד' וג' ד', שזה ידוע שיש ב' גירסאות וגם אינו עושה נ"מ כ"כ כמוש"כ לעיל, ועיקר כוונתו הוא רק להראות טעם וסברת הרמב"ם והראב"ד מתוך הספרי, ולבאר איך נדרש דינם מהפסוק, ולא איכפת ליה מה היה גירסתם בסוף דברי הספרי, ולכן לא הביאו. וזה מדויק בלשון הגר"א, שכתב בדברי הרמב"ם והראב"ד "וטעמם ממש" בספרי מדקאמר שומע אני כו' משמע דפתיל תכלת הוא אחד לבד וגדיל לא כתיב אלא בלבן", בניגוד למש"כ בדברי התוס' "וכ"ה בספרי פ' תצא", שבדברי הרמב"ם והראב"ד ביאר טעמם וסברתם, ובדברי התוס' רק הביא בתחילה שכן הוא בספרי, עד שביאר טעם וסברת הדבר בסוף דבריו.

ואולי יש דרך אחר בהבנת הדברים, אבל דרכו של הרב הכותב שליט"א נראה רחוק מאד בעיני, והבוחר יבחר.

אך העירני הרב הכותב שליט"א שהגר"א בביאורו הביא נוסח הספרי "ובש"א ד' של תכלת וד' של צמר", ולשון זה לא נמצא בשום מקום¹⁸ חוץ מתוספות מנחות מא: ד"ה ב"ש (א), וע"כ כדבריו, שהגר"א כאן ידע דברי הספרי מתוך דברי התוספות ולא ידע גירסת הראב"ד.

17 וח"א כתב לי הוספה בזה"ל: וכבר מצאנו במקום אחר שהגר"א נתייחס רק לגירסת הראשונים ולא לגירסת ספרים שלנו, והוא באו"ח סי' ל"ב סעיף ל"ו, שבביאור הגר"א האריך שם במחלוקת רמב"ם ורא"ש בגדרי פרשיות פתוחות וסתומות, דדעת הרמב"ם היא שכל שמתחיל בתחילת השיטה היו פתוחה ובאמצע סתומה, ודעת הרא"ש היא שכל שפתוח מצד אחד וה"ה מכאן ומכאן היו פתוחה וכל שהריחב באמצעיתו או שיטה שלמה שהוא כמו באמצע לדידי' ה"ל סתומה, וכתב שם הגר"א שבדברי הרמב"ם בנויים על מסכת סופרים, אבל הרא"ש הביא רא' מן הירושלמי פ"ק דמגילה שאמרו שם "פתוחה מראשה פתוחה, פתוחה מסופה פתוחה", שפירושו בפשטות שאם התחיל פרשה זו באמצע השורה הרי היא פתוחה, ואם סיים פרשה הקודמת באמצע השורה והתחיל פרשה זו בתחלת השורה הרי היא פתוחה, וזהו כשיטת הרא"ש, דלשיטת הרמב"ם פתוחה מראשה סתומה, אלא שהוקשה להרא"ש מה שסיים הירושלמי שם "פתוחה מכאן ומכאן סתומה", שפירושו בפשטות שאם סיים פרשה הקודמת באמצע השורה והתחיל פרשה זו באמצע השורה הרי היא סתומה, ודבר זה א"א, שאם פתוחה מצד אחד פתוחה כ"ש מכאן ומכאן, ונדרש לפרשו בדרך אחר. וכתב הגר"א שהרמב"ם פירש כונת הירושלמי בדרך אחר, דפתוחה מראשה היינו מראשה לסופה, שהשאר שורה אחת חלק בין הפרשיות והתחיל פרשה זו בתחלת השורה, והיא פתוחה להרמב"ם, ופתוחה מסופה היינו כנ"ל, ופתוחה מכאן ומכאן היינו כפשוטו, דלשיטת הרמב"ם כל שהתחיל באמצע שורה היו סתומה. וזהו תורף דברי הגר"א. אמנם, בירושלמי שלנו הגירסא שונה, והכי איתא שם, "פתוחה מראשה סתומה, פתוחה מסופה פתוחה, פתוחה מכאן ומכאן סתומה", ולפי גירסא זו יש רא' ברורה לשיטת הרמב"ם, וכל הירושלמי מתפרש כפשוטו ממש, ואין צורך לפירוש החדש שחידש הגר"א לפי שיטת הרמב"ם, ולפלא שלא העיר הגר"א כלום מגירסת הירושלמי שלנו שיש משם רא' לשיטת הרמב"ם, ולא אמר שהרמב"ם בנה שיטתו על פי גירסת הירושלמי שלנו שהיא גירסא מתוקנת [שהרי גירסת הירושלמי של הרא"ש אינו מתיישב בפשטות כמו שהקשה הרא"ש] מוכח משם כשיטתו דוקא. אלא צ"ל, דמכיון שכל הראשונים העתיקו גירסת הרא"ש בירושלמי וכמו שהביא הגר"א שם, הבין הגר"א שהיא הגירסא המתוקנת ושגם הרמב"ם גרס הכי אלא שפירשה בדרך אחר. עכ"ל. ושוב אמר לי ח"א שגם הרמ"ע מפאנו (שו"ת סימן ק"ו ד"ה והשלישי) והמעדני יו"ט (על הל' ס"ת סי' י"ג אות מ') והמראה הפנים (רבו של הגר"א, פ"א דמגילה ד"ה אית תניי תני פתוחה וכו') מביאים נוסח הירושלמי שלפנינו כמקור להרמב"ם.

18 ובדקתי בהרבה מקומות (תוס' כמה מקומות, מרדכי, רא"ש, עיטור, ס' הפרדס, מחזור ויטרי, רבינו הלל, ספרי ויניציא, ילקוט שמעוני ועוד) ומצאתי שכן הוא.

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?"

ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת

והנה לפי מה שהבאתי וביארתי לעיל מהילקוט פרשת שלח אין זה עושה שום נפ"מ, דע"כ צ"ל שהכיר בגירסא של ג' לבן ד' תכלת. אבל בלאו הכי אפשר שמאיזה סיבה העדיף הגר"א לשון זה יותר מנוסחת הספרי הנדפס (ד' חוטין של תכלת וד' חוטין של לבן), בפרט שזה בסוף ימיו אחר שהחליט שגירסא זו נכונה כמ"כ לעיל, ולא היה הגר"א תלוי בשום דפוסים כמו שביארתי באות א', ועי' בדברינו להלן סמך לזה.

-ד-

והנה הראה לי הרב ידידיה באסער שליט"א הגה חדש מהגר"א על הספרי שמעולם לא נדפס ששופך הרבה אור על כל הענין. שיש ספרי דפוס המבורג שנכתב בו העתק מהגהות כ"י רבינו הגר"א על הספרי¹⁹ שלא היה לפני המדפיס של הגהות הגר"א על הספרי²⁰. ושם בפרשת שלח על הספרי שכתוב בו "אין פחות משלשה דברי (ב"ש ו)ב"ה [וב"ש] אומרים שלשה של צמר ורביעית של תכלת" נכתב בצידו²¹ "ענין במנחות דף מ"א ע"ב בתוספת ד"ה בית שמאי הגירסא וכאן היא משובשת ובפ' כי תצא לקמן שם הגירסא על נכון".

19 עי' ספר "הגאון" ח"ג עמ' 1174 שמביא שנכתב בתוך הספר הזה ספר זה שייך לר' יעקב דוב בר' אברהם שערעשאווסקי מהוראדנא, והבאתי צילום של זה בסוף המכתב.

20 כמו שכתב ר' יעקב דוב הנ"ל בעיתון "המגיד" אדר ראשון ה'תר"ל עמ' 39, וז"ל הנצרך לנו: ואשיבהו מענה בקצרה כי בספרי הנמצא אצלי העתק מהגהות כ"י רבינו הגדול הגר"א ז"ל אשר זיכני ה' ברחמיו (מעוזבן הרב הצדיק ר' העשיל ריינעס מהוראדנא ז"ל) הגיה בספרי פ' נשא פ' כ"ו וז"ל: "אבל לבנו ולבתו אין צריך פי' שאין צריך יותר לימוד; ע"כ פירושו להגהות) ובבאורו זה נראה אור חדש כי יאיר, ובשנת תרכ"ו נדפס הספרי בוילנא (בהוצאת הג' ר' שמריהו צוקער מאן נ"י) עם הגהות הגר"א ז"ל ונדרסה זו הגהה בטעות כי ציין במוסגר רק הני תרי תיבות "לא נאמר" ובאמת הני חמש תבות "לא נאמר שאין הקטנים נוזרים" צריכין להיות במוסגר כמ"ש הגר"א בבאורו שם. ואחרי שהרב רש"צ נ"י שהוציא לאור הספרי הנ"ל ביקש להודיעו אם נמצא ביד מי העתקת כ"י מהגר"א ז"ל, חוב גדול וקדוש הוא עלי להודיע בשער בת רבים ולהעתיק לשון העתקת כ"י הגר"א ז"ל אשר ת"י וז"ל (בספרי תצא פ' רפ"ג) לא תשוב לקחתו מכאן אמר ר"י שכולת של קציר וראשה מגיע לקמה אם נקצרת עם הקמה הרי של בעה"ב ואם לאו הרי של עניים ואם ספק של עניים שהמוציא מחבירו עליו הראיה: ספק לקט לקט ספק שכחה שכחה, ספק פיאה פיאה שנאמר לגר ליתום ולא למנה יהיו ע"כ העתקה מכ"י הנמצא אצלי, ובזאת יותרו כל הספיקות ויתורצו השאלות שהתפלאו חכמי לב על ד' הספרי וגם המו"ל הנ"ל הניח בצ"ע גם הגהות הגר"א ז"ל, כי הוגה לא טוב והאמת כפי הגהת הכ"י אשר חנני ה' כי הדברים בהירים כספירים וזכות רבינו הגדול יעמוד לנו כי נשמר לעשות את כל דברי התורה ולקיים משפטיה ומצותיה על אדמת הקדש.

יעקב דוב שערעשאווסקי מהוראדנא.

הרי שלפני המדפיסים בוילנא לא היה כת"י זה, ורק היו להם העתקות אחרות, ועצם כ"י"ק של הגר"א לא היה להם כמ"כ בסוף דפוס וילנא (תרכ"ו) [עיין בתמונות שבסוף].

21 ראוי לציין שהמעין בצילום של הגהות הגר"א שהובא בסוף, יראה שמה שציין בהגהות שם בין הטורים "ענין בקונטרס", קאי על מ"כ בספרי בצד שמאל "וראיתם אותו וזכרתם (את כל מצות ה') ועשיתם אותם.....)", שהגר"א הקיפו [נסגירת ההיקף הוא בדרך שלאחר זה], ושם עשה סימן לראות בהגה בצדו לימין, ושם בצדו כתב "ענין בקונטרס", ועשה סימן על ההגה ששייך לצד שמאל, [ובאורו קונטרס האריך הגר"א להגיה הספרי שם, וכמו שנדפס בהגהות הגר"א על הספרי (אות י"א) ששינה שם לשון הספרי לגמרי וגרס גירסא חדשה ממש בכל הדיבור כמעט, ומחמת אריכות ההגה לא הגיהו בפנים רק בקונטרס, ומצאתי אותו הגה בכת"י הנ"ל בדרך פנוי בכריכת הספר, והעתקתי בסוף המכתב].

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?"

ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת

הרי שהגר"א כאן החליט שגירסת התוספות, שהוא כגירסת הספרי פרשת כי תצא הוא הגירסא האמיתית²², ויתכן שזה היה דעתו בסוף ימיו ממש והוא כמו שביאר בביאור הגר"א בשו"ע סימן י"ב. ובזה ניחא מה שהבאתי לעיל שהגר"א החליט שגירסת התוספות נכונה ולכן ביאר בו גם דעת הרמב"ם והראב"ד ז"ל. ובזה שציין הגר"א דוקא לתוס' דף מ"א ע"ב ולא לתוס' דף לח. ששם ג"כ הובא הספרי, ניחא מה שכתבתי לעיל שהגר"א העדיף דוקא גירסא זו שהובא בתוספות דף מ"א ד' של תכלת וד' של צמר".

ויתכן מאוד שזה סוף דעת הגר"א בסוף ימיו ממש אחר שחזר בו ממש"כ בביאורו לרעיא מהימנא ומהגהותיו²³ לפרשת כי תצא, וכמו שהחליט וקבע מסמרות להלכה בליקוטי ביאורו לשו"ע וכתב בלשון ברור וחרוף **"אבל העניין כך הוא**, דודאי פתיל משמע אחת וכן ציצית דלבן נמי משמע אחת, **אבל לעולם שניהם שווין**, וב"ה מפרשי גדיל ג' חוטין וה"ה ללבן, ובש"א גדילים הוא ארבעה כמ"ש בגמ' גדיל גדילים, דב"ש סובר דגדיל משמע שנים דלא כב"ה דמפרשי ג' ולא דרשי לשון רבים ג"כ, וה"ה בתכלת, ומ"ש בגמ' ד' שלשה הכל במין א' בלבד תכלת או לבן, וכן מוכח כל הסוגיא".

---

22 ויש להעיר שבאמת היה מקום לפרש שהגה זה לא קאי על מספר חוטי התכלת אלא על השיבוש שנתחלפו השמות של ב"ש וב"ה, וגם הציין להגהה הוא על גבי התיבות "ב"ש", אבל זה אינו מכמה טעמים. (א) אין זה שיבוש כ"כ שצריך לעשות עסק גדול כ"כ על זה, והרי יש כמה וכמה שיבושים בספרי שהגר"א תיקן בלי עסק גדול, אך בזה שהוא נוגע להלכה וגם חזר בו ממה שסבר מלפנים, לכן האריך כזה. אבל שיבוש ב"ש וב"ה הוא פשוט ואינו נוגע להלכה, שכבר נפסק ע"י האמוראים בגמ' מא: אר"פ הלכתא ד'. (ב) לא יתכן שמציין לעיין בתוס' כדי לראות היכן נמצאת הג' הנכונה, אם גם שם יש שיבוש גדול בהמילה שמיד אחר זה, בדברי ב"ש עצמם. (ג) אם השיבוש היה בין ב"ש וב"ה היה לו לציין לגמ' במנחות מא: ובכורות לט: לראיה ששם ג"כ הובא המח' ב"ש וב"ה, ולמה לו לציין רק לתוס' וספרי תצא. (ד) היה לו להביא מהילקוט כאן בשלש ששם שמות ב"ש וב"ה הם על נכון, והוא ראייה ישירה אל הספרי כאן בפר' שלח, ולא היה לו להביא במקום זה הוכחות משאר פרשיות. אלא ודאי ההגה הוא על עצם הדין, והטעם שהסימן הוא על גבי "ב"ש" משום ששם מתחיל הטעות. והטעם שלא הוגה בפנים, מפני שלא נכתב על הסדר בתוך כתיבת שאר הגהות, אלא נכתב בסוף אחר שחזר בו ממה שסבר בתחילה בשאר ההגהות כהראב"ד.

23 ויש טועים ונותנים גבול לתורת הגר"א ז"ל ואומרים שלא יתכן שיחזור בו מהגהותיו, ותיובתייהו נמצא בישורון חלק ד' עמ' נ"א, ובספר "הגאון" ח"ג עמ' 1187, וכן במכתבו של הריד"ז בשם נכדו של הגר"א "יחזרו מכמה הגהות", שהבאתי בנספח. וגם יש מראים להקדמת הפאת השולחן שכתב שם שביאור הגר"א נכתב קודם הגהותיו, ודרכו בכמה מקומות היה שחזר בו מביאורו להגהותיו, וגם זה אינו שייך לענינו כלל מכמה טעמים: הפאת השולחן לאו כלל כייל לכל מקום, והכא שאני כיון הביאור הגר"א הוא מליקוטים, גם צריך להיות שההגה הוא מיוחס - שהרי כבר נדפסו הגהות ע"ש הגר"א שנמצאו שלא היו להגר"א (ע"ה ע' 7), וצריך לדעת שכונתו בהגה היה להכריע - שהרי יש כמה ראיות (ע"ה בנספח) שכמה הגהות מהגר"א היו רק להראות איך גורס איזה ראשון ולא להלכה, וכ"ש אחר שמצאנו ההגה החדש מכת"י הנ"ל לא שייך כלל להביא הגהות אחרות.

ועוד יש לדעת שאותו הגה של פר' כי תצא מחודשת מאוד, שיוצא ממנו שלשיטת הספרי גדיל הוא ג' ותכלת חוץ מהגדיל (וכ"כ הר"ח שליט"א בישורון ח"ז), וזה נגד הש"ס דאמר גדיל שנים גדילים ארבעה. ועוד העיר ח"א שיש באותו הגה ח' מחיקות וה' הגהות, דוק ותשכח. ולכאורה כל כמה דאיכא למימר שהגר"א חזר מאותו הגה טפי ניחא לן.

תגובה על "האם ראה הגר"א את הספרי בעת כתיבת ביאורו לשולחן ערוך?" ובירור שיטת הגר"א במספר חוטי התכלת

ובזה הסכים הגר"א לרוב מנין ורוב בנין של גדולי הראשונים²⁴ שסוברים כן. ואף אם נאמר שאינו מוכח שזה סוף דעתו, בשום פנים אי אפשר להחליט שסוף דעת הגר"א היה כהראב"ד.

24 הן מאשכנזי הן מצרפת הן מפרובנצ'א הן מאיטליא הן מספרד. והם: **רבינו גרשום מאור הגולה** (הובא בשיטמ"ק החדש ר"פ התכלת), **רש"י** (מנחות ר"פ התכלת), **התוספות בחמש מקומות** (ברכות ט: ד"ה אלא, יבמות ד: ד"ה דאפילו, כתובות מ. ד"ה כגון, מנחות פרק התכלת, בכורות לט: ד"ה כמה) [שכידוע כולל כמה וכמה ראשונים בעלי התוס' זצ"ל, כולל **רבינו תם** שנזכר שמו בתוס' מנחות לח: ד"ה אלא וכתובות מ. הנ"ל], **יראים** (סי' תא עמ' רכב), **עיטור** (הל' ציצית שער א חלק ב), **סמ"ק** (מצוה לא), **רבינו פרוץ** (תוס' ר"פ ברכות ט:), **מהר"ם מרוטנבורג** (שו"ת דפוס פראג ח"ד סי' תמד, וע"ע ארצה"ח סי' ט' בהמאיר לארץ אות כו), **רא"ש** (הל' ציצית סי' ו, שו"ת כלל ב אות יב, תוס' הרא"ש יבמות ד: וסנהדרין פט.), **רבינו ירוחם** (נתיב יט ח"ג), **מרדכי** (ר"פ התכלת, טור (סי' יא), **נמוקי יוסף** (ריש הל' ציצית), וכ"ע דעת **ראבי"ה** (מנחות אלף קנב), **רבינו יונתן מלוניל** [מפרובנצ'א] (ברכות ט:), ובהל' ציצית), **רבינו ישעיה הראשון** [מאיטליא] (פסקי הרי"ד הל' ציצית עמ' תפא, ספר המכריע פ"ח, שו"ת הרי"ד סי' סא ד"ה תלית של), **רשב"א** [מספרד] (יבמות ד:).

וגם עוד כמה מן הראשונים הפחות מפורסמים סוברים כן, ולא טרחתי לכותבם כאן כיון שלהלכה אינו עושה נ"מ כ"כ (עי' בית יוסף יו"ד סי' ק"ה אות ט"א) ונלע"ד דכמהר"ם... נקטין שהוא יותר מפורסם מרבינו נתנאל.

משא"כ הראשונים המפורסמים שסוברים כהראב"ד הם רק הערוך המאירי ורבינו ישעיה האחרון ותו לא (ודעת הראב"ד עצמו מוטל בספק קצת, שהבי' גורס בדברי הראב"ד כדעת רש"י ותוס', ואף שמסתבר שגירסתו היא הנכונה מכמה טעמים, מ"מ מידי ספיקא לא נפקא. והערוך הוא בעצם שיטה אחרת, שהוא סובר שעושים הכריכות רק בתכלת, והוא כעין שיטת הרמב"ם, ויש להאריך בכ"ז הרבה אלא שאכ"מ). וע"ע לעיל הערה 7 מהמשנה ברורה ועוד אחרונים.

כד

שופע אני יעשה חוט' פלג' עלמות' ל' גדולים' שבתה
גדילים' אתה עושה אין מחוט משלנה דברי' פ' ש"ה
אומרים שלשה של צמר ורביעי' של כהלת' והכלה פ' ש"ה
גד'א' בחלתו אבל שיריה וגדושים כל שהיא' ועשר'
למה' צינית שופע חרי יעשה כולה גדילים' ח' צניות
לכא' כינד ששהא גדילה' ילא' חן' הכנף וצניות' חן'
גדילים' על' כנפי' בגדילים' שופע אני ח' צנני' חן' חן'
ובגדיל' חס' ובגדיל' חס' ובגדיל' חס' ובגדיל' חס' חס'
ל' על' ארבע' כנפות' כסופח' ילא' צנני' חן' ובגדיל'

שייך להערה 21

82 ביאור חלק ג' קרה רע"ט

אח"כ יען הליקוטים על סדרת פנים שנשלחו בשני העתקות
אלמני (בדרך נכונה, ונחמנו בהעמקה הנדל) רצו
מחד בכל הפרשה על כל דף ועמוד, עד שלא יתכן לכנות כ"ח
גם ליקוט כ"ח לכלם גם מהדורא בתרא יקרא. ע"כ סדרתים
נמצ'ע סוף הפרשה כסדר הדפוס לענין הפעולין לענין בהם בכל
דף ועמוד כל מידות ההבנות וביאורים שנלוו שם:

126 ביאור מהדורא בתרא פתח רע"מ

השניני' ג' אלפים ג' סעודות הכל בג': בת יחיד חוליה
תכלת שניני' ר"ל דחוליה הראשונה לבן ג' כריסות צ'
אזקן אזח"ז חוליה דתכלת ג' כ' כלילא מנהון, זיזתר מראה
דל"ג כלל חוליה אלף כל"ל בת יחידה תכלת שניני' , יהוא
חוט הרביעי' ברעת סרצ'ד וכמ"ש שבי' עיקר וכ"ס
בספרי שלנו כלילא זמ' חסיון לבן זמ' ד' שבס' וכן עיקר:
זכאה

שייך להערה 19

אשר יצאנו ממצרים ונעלה אל הרי סיני
ויהי כשנעלה אל ההר ויהי כשנעלה אל ההר

שייך להערה 20

[illegible]

המחיר: 150 ₪

תשובת הרב טבגר על הנ"ל

לכבוד מערכת ישורון, שלום וברכה.

אני מודה לכם על האפשרות שניתנה לי להשיב על תגובתו של ר' ישראל ברקין מלייקווד על מאמרי, שפורסם בישורון בחודש אלול האחרון.

הטענות העיקריות שהועלו בתגובתו הן:

א. בשום פנים לא יתכן שעד אחרית ימיו לא ראה הגר"א את הספרי הנדפס בדפוס ויניציא.

ב. הגר"א העדיף לצטט את גרסת הספרי המובא בילקוט או בראשונים, ולא את גרסת הספרי המודפס שהיה לפניו.

ג. בביאור הגר"א לשולחן ערוך ישנן הוספות מאוחרות שנכתבו לאחר שהגר"א השיג את הספרי הנדפס.

הנני להשיב על טענות אלה אחת לאחת:

א. מן המפורסמות הוא ואין צריך לפנים, שבדורות הקדמונים הספרים היו יקר המציאות¹, ולא כולם היו בהישג יד אצל המפרשים והפוסקים, ואין בכך כל פגיעה בכבודם של הראשונים. הטענה, המובאת במאמר התגובה: 'בשום פנים אי אפשר לאומרו, ולא יתכן כלל שעד סוף ימיו לא ראה הגר"א את הספרי דפוס ויניציא' אין לה על מה להתבסס. ויש להעיר על כך, שככלל אין לבנות את השקפתנו על העבר על התחושות ועל ההרגשות², אלא על בדיקה יסודית של העובדות. לא כל מה שברור ופשוט לנו במצבנו היום, היה פשוט וברור בדורות עברו.

ב. אילו הספרי המודפס היה לפני הגר"א, היה עליו לציין תחילה את גרסתו, ובהמשך להעיר שגרסת הספרי המובא בילקוט או אצל אחד הראשונים היא שונה והעיקר כדבריהם³. חסרון הספרי המודפס בולט במיוחד בהפניותיו לקטעי הספרי שאינם נמצאים בספרי שלנו⁴. במקרים אלו, אילו הספרי המודפס היה לפניו, היה עליו⁵ לציין ולכתוב 'וליתא בספרי שלנו אבל נמצא בילקוט', או באחד מן הראשונים, כנהוג בביאורו בכל⁶ מקום.

---

1 יש חילוק גדול בין תקופת הראשונים לתקופת האחרונים, שרק בזמן הראשונים קודם המצאת הדפוס היו הספרים יקרי המציאות כ"כ, אבל בזמן הגר"א כבר היו כמה וכמה ספרים, וכ"ש בעיר גדולה לאלוקים עיר מלאה חכמים וסופרים כמו וילנא. והרוצה להמחיש זאת, יעיין בספר רב פעלים לר' אברהם בן הגר"א שכתבו כשהיה בן י"ח שנה, ויכולים לראות גודל בקיאותו בכמה מיני ספרים, ואפילו מדפוסים ישנים מאוד.

2 אין זה לא תחושה ולא הרגשה לטעון שבודאי היה הגר"א מטריח קצת כדי להשיג הספרי באיזה זמן קודם זקנתו, שאפי' אם היה יקר המציאות ע"י קצת טירחה ודאי היה אפשר להשיגו.

3 כבר הוספתי בפנים כמה מקומות שלא חש הגר"א לזה (מכילתא ירושלמי תוספתא ספרא ומס' סופרים), וגם מצאתי מפורש כן בהקדמת הגר"ר ישראל משקלוב בהקדמתו לביאור הגר"א. [וע"ע בהוספות לקונטרס זה]

4 כבר הוספתי בפנים פירכא גמורה לטענה זו, שהגר"א נהג כך גם במאמרי הירושלמי שהובאו רק בראשונים.

5 הרבה פעמים הגר"א קיצר מאוד מאוד, ואין אנו יכולים לעשות כללים מה הגר"א צריך לעשות כפי סברתנו.

6 כמה מקומות?

תשובת הרב טבגר על הנ"ל

ג. גם אם היו בביאור הגר"א פה ושם הוספות מאוחרות, שנכתבו אחרי השגת הספרי הנדפס, אין זה מבטל את העובדה המרכזית המתבררת במאמרי, שהציטוטים הסתמיים בביאורו מתוך הספרי, אינם ציטוטים ישירים מתוך הספרי הנדפס, כפי הרושם הנוצר, אלא ברוב רובם של המקרים אם לא בכולם, הם הבאות מתוך 'כלי שני' וממקורות משניים, מתוך ילקוט שמעוני או מתוך דברי הראשונים, המביאים את דברי הספרי. הבאות אלה נשארו כך, ללא תיקון ושינוי, בבחינת "משנה ראשונה" שלא זוה ממקומה, גם אחרי שהגר"א הכיר את הספרי במקורו.

עתה, ניגש לדון בשתי הקושיות שהובאו בדברי התגובה על הסברי ב"ישוב דבר תמוה אחד בביאור הגר"א':

א. ניתן להביא ראיה לדעת הראב"ד גם לגרסת הספרי כפי שהיא מובאת בילקוט שמעוני (פרשת שלח רמז תשנ) השונה מהמודפס: "וב"ש אומרים שלשה של צמר וארבעה של תכלת והלכה כדברי ב"ש". וזאת אם נשער שהתיבה 'וארבעה' היא שיבוש של התיבה 'ורביעית'.

התשובה לכך היא פשוטה: אין דרכו של הגר"א⁷ בביאורו להביא מקורות מתוך גרסאות משוערות⁸, אלא מתוך גרסאות ודאיות הקיימות בידינו. אילולי כך, היה אפשר להביא ראיה לשיטת הראב"ד גם מתוך גרסת הספרי בפרשת כי תצא⁹: 'ובש"א ד' של תכלת וד' של צמר', אם נשער ש'ד' של תכלת' היא 'רביעית' ולא 'ארבעה' וד' של צמר היא שיבוש של ג' של צמר (ואכן כך משער הגר"א בהגהותיו לספרי, שנכתבו בסוף ימיו).

ב. לא יתכן שהגר"א כתב: "ליתא בספרי" על דבר שתוספות מביא מהספרי, אם לא היה לפניו ספרי שלם.

התשובה לכך היא פשוטה ביותר: המובאות מן הספרי שבילקוט שמעוני דין 'ספרי שלם' יש להן¹⁰, עליהן סמך הגר"א ועל פיהן ידע מה נמצא בספרי ומה לא.

הטענה, המובאת כהסבר חילופי ליישוב תמיהה בדברי הגר"א אלה, אינה מתקבלת על הדעת. כיצד ניתן לומר שהגר"א הכיר את גרסת הספרי בפרשת שלח התומכת בשיטת הראב"ד, ובכל זאת התעלם ממנה ולא הביאה כמקור לשיטה זו¹¹, כיון שאין הוא מסכים עם גרסה זו? במקרה זה היה עליו להביאה ולדחותה מפני גרסה אחרת, העדיפה ממנה.

7 ודאי כן היה דרכו כמו שהוספתי בפנים, ורואים זה במיוחד במה שהביא ממס' סופרים ע"פ נוסחתו דוקא, ויש בזה נ"מ למעשה.

8 אינו גירסא משוערת, החילוף בין ארבעה לד' ניכר לכל בעל מוח רגיל, וכ"ש לפמ"ש שבפנים שבכלל אין צריך לשבש הגירסא, כיון שכן הוא לישנא דקרא (וא' אמר לי שאין דרך התנא לנקוט לישנא דקרא, והיה לו לעיין במשנה פאה פרק ב' משנה ב', ולפמ"ש בהע' 12 הוא סגנון חז"ל ג"כ).

9 יש בזה חילוק גדול, שהג"י בכי תצא מפורש בו כשיטת התוס', לכן א"א להביאו לראיה לשיטה החולקת, אך הג"י שבילקוט פרשת שלח ברור לכל שהוא מתאים להראב"ד, כמש"כ בפנים ובהע' שלפני זה.

10 במח"כ טענה זו רחוקה במאוד מאוד, איך אפשר שהילקוט יש לו דין ספרי שלם, וכי ס"ד שכל מאמר מהספרי מובא בילקוט? בדקתי וראיתי שאפילו המאמר הראשון שבספרי פרשת נשא לא הובא בילקוט.

11 כנ"ל הערה 5. וגם הבאתי ראיה בפנים הע' 17 שזה דרך הגר"א מהגר"א על פתוחות וסתומות, ולא השיב כלום ע"ז.

תשובת הרב טבגר על הנ"ל

אינני מתכוון כאן לדון בשאלת דעתו הסופית של הגר"א במספר חוטי התכלת בציצית. זהו נושא למאמר נפרד, ואין המאמר הנוכחי עוסק בכך.

החותם מתוך תפילה וציפייה

שיתלבנו ויתבררו דברי קודשו של רבנו הגר"א זיע"א

אליהו טבגר

ואולם עתה בעזה"ר ברוד הות. שהקמן בילע את הגדול. תמה אני אם יש ברוד הזה שימסור נפשו לעלות לעליה לדרשן או אפי' להשים עיונו לאשכוזי טעמא. ולא אשום דברתי במחוס החפשים מן התורה. אנשי בלי עול. המשתנים לבם לכל ידעו ויבינו אור חכמת הרב הדומה לסלאך ה' צבאות. וכלהי לבוזה רבנן קרישין עיניהם. עליהם החתוב אומר וזבובי מות יבאיש יביע שמן רוקת. דמה המבויס ת"ח לזבובי מות. כמי הזבובים שמוסרים עצמם לפול בהשמן חוקה המוחותחים ואך להבאיש ולהביע השמן. בן המבויס ת"ח יודעים זה דרכם בין האפיקורסים שא"ל חלק לעית"ב כדחשבי להו בפרק חלק. וככל למי ימתיין עצמן למיתה ומבאישים ומבויס ת"ח. ושמהים אל גיל ישישו כי ימצאו מקים בדברי רבה"נ לדרות בו ע"ד ונתתי מכשולים לפניו. ומדברים עתק בנאותו ובוו על צדיקו של עולם. יחזרשון. ישתתקן. אלא אפילו היראים והשלמים שמענו גם בעינינו ראינו. אשר הרימו ידם ללוש נאות ועו לאמר כי השיגה ידם להשיג על דברי רבינו הגדול וממנו ליה בחד שיחה קלה. אשר בעידנו חי. לא היה להם פ"א לפניו. וכל הגה כבופתא הדמרא לגביה. וב"ה כי שקלו למטרפסיהו. כי בבל אשר ראינו ושמענו השגתם. הן הם העידו על עצמם נבחות לבם כי כר נייטו ושכבו אמרו לא מילתא. ואינן כדאי להעלות על הטרב לדראות טעותם כי ממקומו הוא מוסרע: ואם כך עלתה לנו בהשימות משימותיו אשר כמעט מפורשים המה. כ"א במעט עין וחפרש משכחין מרגיחא. ומה נעשה לשימותיו החמדות בש"ע הצריכים עין וחפרש רב. ומה גם להתהותיו העמוקים מני ים וסתומים וחתומים המה. מי יצלל בעמקי תהום דעתי הריחבה וידלם לנו. ובפרים כי הנהותיו נרשמים בקצרה מאד מאד. לפעמים בחלון תיבה אחת או אות אחת או מחק אח' ואפילו נקודה אחת. השלים כוונתו לפי עיסק רעתו הריחבה. כי לא רשמש אלא לעצמו. כי הוא הבין דרכם שאין דודור ראי' להשתמש בהם. ע"כ הישב אשר דברו גדולי חלמדיו כי ראו לנגונן. והנה כל זה אם היו גדולי המדינה ההיא מופלגי תורה והורדים לדברי רבינו הגדול. להשים עיניהם על דרכי המרפסים והמסרדים. למען לא ישלחו בעילתה ידיהם. ולא ינוח שבם הדישע על גורל הצדיקים. כראוי לאנשים יקרות כאלה למטת ריש מורחא. היוודע לפרסם ולשמרן שלא יעלה אבק ענן רגל נאות. והיוודע ערך יקר אנשים טובות לשמרם שלא יפקד אפילו הדקה שבדקות. אך זו קשה מראשונה. כי הנהותיו הן נופי חלבות וגמסור לע"ה ולמי מרפס:

עיקר מה שאני רוצה להביא מכאן הוא אזהרה לגדול הזהירות שצריך לנהוג בלימוד דברי הגר"א. וגם שהגהותיו נכתבו בקיצור לצורך עצמו, ולכן זהירות ובדיקה גדולה צריך לעשות אם יש להוכיח כלום להלכה, ואם יש כוונה אחרת בדבריו, או שכתבם רק אליבא דראשון אחד וכו'.

ירושלמי ממסכת פאה⁶ מאחורי השער הוא כותב 'הודיעה רבה' וכך מתחיל:

“בשנת תרח” נדפס הגהות ירושלמי מס’ זרעים בשם הגר”א ז”ל והובא לכית הדפוס ע”י ר’ שמואל לוריא ז”ל. ע”כ הנני מודיע בשער אשר אין לסמוך על הגהות אלו כי הגהות אלו נדפסו מהגליון שבירושלמי דפוס אמשטרדם שנדפס בשנת ת”ע והגר”א ז”ל למד בו והג’ בכ”י קדשו הגהות שהן קילורין לעינים ואח”כ נתוסף על הגליון כו”כ (כמה וכמה) הגהות מכ”י אנשים וזולתו ואח”כ הדפיס הרב המנוח רש”ל ז”ל הכל בשם הגר”א ז”ל. וכאשר זכיתי בע”ה אשר גוף הירושלמי הזה הוא תחת ידי והראתי זאת להרב המנוח רש”ל ז”ל נתירה ואמר והוא רחום יכפר עון, כי לא ראה גוף הירושלמי רק ה’ לפניו בכתב כל מה שה’ על הגליון באין הכול בין מה שנמצא מהגר”א ז”ל להגהות מאנשים וזולתו. וע”כ הנני מפרסם זאת בישראל אשר רוב הגהות שנדפסו שם אינם מהגר”א ז”ל. וההגהות האמיתיות שנכתבו בכ”י קדשו יבואר בספרי רידב”ז בע”ה. ולא לזנחם הרעישו גאוני ההיא שכל יויד שום אדם להדפיס בשם הגר”א ז”ל זולת דברים הידועים בכ”י קדשו ממש...”⁷

המחברת

[illegible]

(אנשי חינוך בעולם הזה חייבים להבין שיש להם חלק גדול במעורבות של הילדים בפרויקט הזה)

המחבר: ד"ר דביר ורמל' תש"ד

ההודעה רבה של הרייזביץ, ברדיסשוב, חרניה

מתוך ישורון חלק יח

החלטתו כשרה דהא' התענה תיירי בהסלך מתקדם
למקום. והנה בארץ-החלל דרכיהם כעל-הנה דרכי-החלל
דחקן אוכלין בהמרים עד שיכלה החללון שגלגל
הסביב אחר אוכלין על הכיסון ואין אוכלין על שבו

עם תבנית וחיובן יחיד
 יצא מן המצות אך כאלו
 יצאות אלו וסגס הנבונים
 נכלו בכל ארץ מן המצות
 ליתן נשיא ושי המפגות
 ה כחלת לא נכלו כלל
 ל: (ב) ארץ מוביל שער
 ק של בית המלחן לה
 תפסד ולא קיטן כזה ארץ
 לה כיוצא שישו אסרון
 י. (תוספת) פרק שביעי
 דמסעות

וּכְמִשׁ בְּסִיק יֵד; (יט) וַיֵּלֶךְ דָּנִם כִּי, הוּא שִׁמְחָה
רַבִּית בְּשֵׁי הַמַּשְׁמִיחֹת, וְכֵן הוּא שִׁמְחָה רַבִּית וְלֹא כְּמִשׁ
בְּסִיק יֵד בַּהֲבֵרָה עִים; (פ) אֵין אֲזֵלְתֵּן כִּי, חֲסִיסָהּ
שִׁי וְשֵׁם כִּנֵּי אֲזֵלְתֵּן עַל הַיָּד וְרִסֵּיג בִּי אֵין אֲזֵלְתֵּן

וידע לוי שזו איז כלל
לשונם חממה שחמיר סם
לדען שחמיר חמיר וואו
שחמיר איז כלל בדידי:
(סא) שחמיר קלמיר כד
לשונם וגי שלשני שחמיר
לשונם ודידי נרם שחמיר
לדען כלל בדידי חמיר
לשונם שחמיר קלמיר
לשונם לוי ודידי נרם וכן
לשונם כו שחמיר כלל
לשונם שחמיר כלל שחמיר
לשונם

[illegible]

שחוט תכלת חופה עליהם כמו שכתב הרמב"ם ז"ל ז' חושין של לבן וחוט אחד של תכלת שהוא עד כסוי הפין, והן לא קיימין בדוכתייהו, שכן פתיל, וז"ש בזה"ק (שלה קפה) חאנא ברזא דסד"ל ארבע מלכין כו' ושם הכל ברזא דז"ית פכ"ל, הרי להדיא דמחליט בדעת הזה"ק כשיטת הרמב"ם, אחת שביאורו בזה מרפסין איברי שהרי ממקום שבא להוכיח שהפנין רומז בז"ית מזה"ק (שלה קפה) הרי הזה"ק נופיה (שם :) מבאר כך ברייתא דסד"ל בזה"ל ארבע מלכין נפקין לקדמות ארבע, ארבע סהדי קשום דמלכא תלין מארבע זיווין, יתליין זהו כענבים בתכלת, מה אחללא דליהו חד ותליין ביה כמה ענבים מהאי סטר ומהאי סטר, ק"י האי חטא חד ותליין ביה כמה ענבים חצין וחמורין, לרירן זהו שבפס רהיטין, אלין איטון שבפס לרירן דתכלתא דבני לכרכא ביה בכל חד וחד או לאסגאש עד פליסר כו' סהדין סהדותא ולא קיימו בדוכתייהו, בנין דליהי מלות ותניין תשמישי חטא נזרקין יעו"ש, הרי להדיא דהך דסד"ל לפנין כריכות ושבע חוליות שבתכלת חיתמר ולא לעיין שבע חושין של לבן ועי' בס' ראשית חכמה הקדוש (שער הקדושה פ"ו) וחז' נומר דאשתמיט לי להגד"א ז"ל כל כך ובדאי איזה תלמיד טועה כתבה על שמו כידוע אשר יד זרים שלטו בכחביו, וא"כ אפשר דהאי דעל רע"מ (פ' פנחס הג"ל) דברי הגד"א נינוה וסבירא ליה להלכה בדעת הזה"ק כשיטת הראב"ד. אכן דא עקא דהרי עליה דאיתמר ברע"מ (שלה קפה) כתיב ונתנו על ז"ית הכנף פתיל תכלת ונתנו על הכנף לא כתיב אלא ונתנו על ז"ית הכנף פתיל תכלת דא אינו דחפי על שאר חושין ביאר הגד"א שכן ז' חושין ז' ספירות דלילין בבת שבע מלכות פ"כ הרי דהגד"א ז"ל מחליט בפשיטות להלכה בדעת הזה"ק כהרמב"ם, ובאמת דברי הביאור שעל הרע"מ פ' פנחס הג"ל תמוה דמה שפי' תכלת ר"ל דחוליא הראשונה של לבן ג' כריכות ג' אבהן ואח"כ חוליא. תכלת כו' וסייט ולא כשיטת הרמב"ם שיתבאר לקמן (פרט השביעי) והרי בלשון הזה"ק הג"ל (שלה קפה :) אלין איטון שבפס לרירן דתכלתא דבני לכרכא ב' בכל חד וחד כו' מבואר להדיא כהרמב"ם ז"ל דכלהו כריכין דתכלת נינוה אפי' חוליא ראשונה וחוליא אחרונה דמתחיל. בלבן ומסיים בלבן מיהו תכלת נמי יש זהו. וגם באמת כחוס נחלבת בפי' הלשון בת יחידה חוליא תכלת שבז"ית כי עיקר הגירסא היא בת יחידה מליא מן תכלת שבז"ית כמו שנתפס

לחקר ביאורי הגר"א

שיש סתירה בין דברי הגר"א לשר"ע ובין דבריו בפירושו לירושלמי עלינו לסמוך על דבריו בביאורי הגר"א לשר"ע. הדברים באים לידי ביטוי ברור בקשר לנשנה בערלה ס"א מ"ה. לפי גירסתנו שם זקנה ש.הבריכה שנה אחר שנה ונפסקה מונה משעה שנפסקה שנות ערלה של הבריכה שנפסקה. והנה ב.שנות אליהו בפירוש הארוך גורס „מונה משעה שנברכה“. וכן מגיה בביאורו לירושלמי, וכן מוכח מהפירוש הקצר של הגר"א למשנה. בעל השר"ע בירד סי' רצ"ד סעיף ט"ז סתם, שמונה משעה שנפסקה, כגירסא דידן, והגר"א לא ציין לזה ולא כלום. והנה בחז"ר ערלה סי' ב' ס"ק ה' נאמר: „וכן [כלומר: משעה שנפסקה] סתם בשר"ע סי' רצ"ד סט"ו והגר"א ז"ל שתק לי' ודברי הגר"א בביאורו הן עיקר שהן כתי' הגר"א ז"ל“.

רואים אנו, שלדעת החז"ר יש לנו ללמוד אף משתיקתו של הגר"א לשר"ע ולבכר הגירסא המתבררת מהשתיקה על הגירסא שנמסרה בפירוש ע"י תלמידיו בספרים שחיברו בשם הגר"א. וגישה זו נובעת גם מהסברת דרכו של הגר"א בפירושו לשר"ע, אשר הסביר בעל החז"ר באחד ממכתביו שנתפרסמו ב„צדקת הצדיק“ (ירושלים תשי"ד) ושם נאמר לענין זה בע. קל"ז כדלהלן:

„הגר"א ז"ל בבהגר"א אינו מסתפק בביאור מקורו של השר"ע אלא נכנס תמיד לקבוע מסמרות בהכרעת ההלכה ומגלה תמיד דעתו ז"ל במקום שנוטה מדברי השר"ע ודבריו ז"ל תמיד במלול ברור בלהבת אש... ומעולם לא עבר בשתיקה אם נטתה דעתו ז"ל להלכה לנטות מדבר השר"ע, ואם נמצאים מקומות מספר שהניח מלחלוק, יש באלו מקומות טעם, או משום שאין הדבר מוכרע כל כך, או שאין הנידון אלא בהידור מצוה ולא בעיקר הלכה, סוף דבר לפי מנהגו של הגר"א, לא יתכן שיכוון לחלוק על השר"ע ויכחד תחת לשונו ויכתוב בלשון כמראה מקור הלכה ויכוין לחלוק אלא היה מפרש כוונתו ז"ל בגלוי...“.

דבריו של החוקר לוי גינצבורג ב„פירושים וחדושים לירושלמי“ ח"ר ע' קכ"ז (אשר הבאתי אותם במאמרי בהמעין ב' ע. 64 הערה 8), שמדגיש את אבטנסיות דברי הגר"א בפירושו לשר"ע מול הדברים שהובאו בשאר ספרים מתאשרים בזה ע"י בעל ה„חזון איש“, ודיעה זו המבכרת את הגר"א לשר"ע על הגר"א לירושלמי ולמשנה מנוגדת לדעת „פאת השולחן“ המובאת לעיל, שביאוריו לשר"ע הם קודמים לביאוריו האחרים ואלה האחרים מביעים את דעתו הסופית, ששינה דעתו הקודמת שהיתה לו בעת כתיבת ביאורו לשר"ע.

בנוגע לדעת בעל פאת השולחן,
ע' בפנים במכתבי הע' 23

אשר כללו בין השאר גם הגהות לשרע, ולדברי המהדירים היו שש שנים בין כתיבת ההגהות לשרע והקונטרסים שממנו נתחברו ה"לקוטים". אך לא מצאנו סתירות שכאלה בין ה"לקוטים" ובין החבור לשרע. וגם זו כעין ראיה שאין להניח שינוי דעתו של הגאון במקרים כה רבים.

דרך מיוחדת להסביר שינויים אלה בחר לו הרב שלמה גורן²⁶. גם הוא אינו מסכים לדיעה, שיש כאן מהדורות בדברי הגר"א, ונמקו עמו. אך לדעתו הקפיד הגר"א יותר בגירסותיו לירושלמי שחדש בביאורו לשרע ובחר לו יד הפשית יותר לגרוס גירסות חדשות בירושלמי עצמו שלא בקשר לשרע. לנו נדמה שקשה להבדיל בין שניהם. כל תורתו של הגר"א היתה "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא", ובמיוחד כשהמדובר בגירסאות חדשות קשה להניח שחידש גרסא כשלא ראה הכרח בה, וכשלא היה מוכן להסיק ממנה מסקנא גם להלכה. וגם אין הפרדה זו שמציע הרב גורן מספיקה להסביר את כל ההבדלים, ויש שההגה נזכרה דווקא בחבור לשרע ובחבורו על הירושלמי לא נזכרה, וכפי שציין כבר הר"ש גורן, נקח לדוגמא את ההגהה הראשונה שבמס' פאה, הנמצאת בביהגר"א ליור"ד סי' רצ"ה סי' ס"ק ה', ונמצאת בה גם הגהה בביאורו לירושלמי.

בפאה ס"א ה"ד נאמר: תני: זרעין זרעים זרעי אילן כאחד והזרע מן התרצנים לוקה ארבעים. אמר ר"ז: כתיב "לא תזרע כרמך כלאים" — עיקר כרמך לא תזרע כלאים. אמר ר' יוחנן קשדקיא בעאי קומי ר' יוסי: תמן אמרין זרעי אילן קריוין זרעים. וכא את אמר זרעי אילן אינן קריוין זרעין. אמר ליה: תמן מיצט הכתוב, שאין דרך בני אדם להיות קריוין אותם זרעים. ברם הכא ריבה הכתוב "על כל זרע זרע אשר יזרע".

גמרא זו מובאת בביהגר"א ליור"ד במקום שצינו. השינוי היחיד, שבין הגוסס המובא ובין נוסחת הגר"א הוא בברייתא, ולשונה הוא: "תני זרעין זרעים זרעי אילן כאחת. והזרע חרצנים עם החטים לוקה ארבעים". תיקון זה הוא ע"פ התוספתא כלאים פ"א ה"י. בסוף ההבאה מוסיף הגר"א: ר"ל לענין הכשר. לפי זה מפרש הוא את האיבעיא של ר' יוחנן קשדקיא כפירושו של "פני משה", והשאלה היא, למה בנוגע להכשר זרעים נתרבו גם זרעי אילן, לעומת זאת בקשר לפסוק "לא תזרע כרמך כלאים" אין זרעי אילן כלאים בכרם. והתשובה היא, כי בהכשר זרעים יש ריבוי. לעומת זאת בהגהות הגר"א לירושלמי נשנית הברייתא "והזרע עם

²⁶ עיין ב"ספר הגר"א" בעריכת הרב י. ל. הכהן סימון (ירושלים תשי"ד) חלק ד' ע' מ"ה ולהלן.

החרצנים לוקה ארבעים ולא נזכרו חטים. וכפי מה שמתברר מהגהות הגר"א ומביאוריו כי א' וכן מהמובא מהגר"א ברידב"ז מוחק הגר"א את המלים האחרונות „על כל זרע זרע אשר יזרע“. ומפרש שהאיבעיא היא על ההבדל שבין הפסוק המובא לפני זה „ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצור“ שבו מרבה הוא מהמלה „שדך“ גם אילנות לחיוב שיאה לעומת זאת בכלאי כרם אינם כלולים האילנות.

מה הנפקותא בין שתי הגירסאות? לפי מה שגורס הגאון בש"ע מזכיר הירושלמי מלקות ארבעים רק בזרע חטים עם החרצנים ולא במינים אחרים — לעומת הגירסא בירושלמי עצמו הנותנת מקום למלקות גם בזרעים אחרים עם החרצנים. הגר"א „העיר“ בזה יותר בתיקונו שבשרע מאשר בתקונו שבירושלמי. בקשר לתיקון השני הנמצא רק בהגהות לירושלמי ולא בש"ע, הרי לפי המונה בירושלמי אין כל נפקותא להלכה. כי הלמוד ש„שדך“ מרבה אף אילנות לפיאה נזכר גם קודם לכן. לעומת זאת, הרי לפי הגירסא שלנו וכן לפי גירסת הירושלמי נזכר כאן הלמוד שאף בזרעי אילן יש דין הכשר לסומאה — למד שלא נזכר כלל לפי ההגה של הגאון לירושלמי עצמו.

אם לפי שיטתו של הרב גורן, הרי היינו מחכים להיפוכם של דברים. כלומר לכך, שהגירסאות שבשרע תהיינה „מתונות יותר“ ותבאנה לפי המונה בהגהות לירושלמי, ובהגהות לירושלמי תהיה „העזה“ יתרה ויובאו הדברים לפי שמונה בש"ע.

ואולי אפשר להבדיל בין גירסאות שקבע הגאון בספר לאלה, אשר לא קבע בספר, אף כי העובדא שמזכיר הגר"ח מולווין, שהחיבור על הירושלמי היה ביד הגאון, סותרת במדת מה גם הסבר זה.

ויש גם מקום לאמר שחלק מהסתירות שבגירסאות הגר"א השונות יש לזקוף על כך, שבמקום אחד הביא גירסא המסבירה שיטת ראשון אחד ובמקום אחר גרס כפי שיטת ראשון אחר. ואם נתחשב בכך, שפירושי של הגר"א השונים — מלבד לש"ע — נאספו ע"י תלמידיו ממה ששמעו מדבריו, הרי אין תימא שכך קרה. ובהסבר זה נראה שיש לקבל את דבריו של הרב צורן שהזכרנו לעיל. בביאורי הגאון לש"ע מובאת הגירסא בירושלמי לא לפי שיטה זו או אחרת ואפשרית, אלא לפי ההלכה שמצא הגר"א לנכון לקבוע; לעומת ביאוריו לירושלמי וב„שנות אליהו“ שיכולים הם לבוא להסביר לנו שיטה זו או אחרת בראשון. וכדאי לציין כאן, שגאון עזרנו בעל ה„חזון איש“ וצ"ל חושב, שבמקום

מת. וכתב בהקדמת תקלין חדתי: "העידו כל תלמידיו וגאוני וגדולי זמנינו, כי לא מלאו לבו לחדש איזה שיטה חדשה נגד הראשונים, או להגיה איזה הגהה חדשה כי אם אחר עמד בדבר אשר נתקשה בו כמה ימים וכמה לילות בגדל יגיעה ורוב עמל... עד אשר משמים חסו עליו, ונחה עליו רוח דעת ה', אז קרן עור פניו, והיה לו לשמחת לבבו כמוצא שלל רב, או אז תחזקנה ידיו לעשות הגהה או שיטה חדשה כאשר הראה לו משמיא... כאשר שמעתי מפי קדשו של תלמידו המובהק הגאון האמיתי מוהר"ר חיים [וואלאוין] ג"י הנ"ל, אשר קיבל מהודו ושמע מפה קודש הקדשים, כי כל שיטה או הגהה שחידש בנגלה לא קבעה עד אשר עלתה ארוכה ע"פ אותה תגהה או שיטה ללא פחות מט"ו עד עשרים סוגיות בכל דברי התנאים ואמוראים הנמצאים אתנו".

ושפתותיו ברור מיללו, שרק ב"שיטה חדשה" או "הגהה חדשה" נגד הראשונים והמקובל הוצרך לכל הראיות הנ"ל, כי לא מלאו לבו לעשות "מהפכה" ולשנות הלכות קבועות בפחות מזה. אך במקום שמצא הנוסח מתוקן לפניו במקום אחר¹⁰⁰, או שמצא עדות הראשונים עליו¹⁰¹, או שאין בזה נפקא מינה להלכה¹⁰², או שאין בזה נפקא מינה למקום אחר ורק בא ליישב הסוגיא¹⁰³, לא הוצרך להמון ראיות. וכן כמובן במקום שאין הגהותיו אלא הערות כנ"ל. ואנחנו לא נדע איזה הן ההגהות שקבע בהן מסמרות ע"פ ט"ו ויותר ראיות. וגם באלו מתבאר, שעיקר הראיות אינן אלא כב' וג' ראיות¹⁰⁴, אלא דבנוסף לראיות אלו, ע"פ שיטתו או הגהתו נתיישבו עוד הרבה סוגיות. והרי זה דוגמת מחלקות הראשונים שייסדו שיטתם ע"פ כמה ראיות ויישבו עוד סוגיות רבות ע"פ שיטתם.

ממ. הרי ברור שאי אפשר לקבוע שהגהות וחידושי הגר"א המה דברים שאין עליהם תשובה¹⁰⁵, אלא הרבה מהם המה שיטה חדשה ע"פ שיקול דעתו הגדולה¹⁰⁶, ונהג בהם

100 כדלעיל אות ח.

101 כדלעיל אות כ וצ"י מס' שמחות פרק ד' הגה אות ז'.

102 כגון שבת כ"ג ע"ב: "דמוקרי רבנן הוה ליה תתנווא רבנן". והגיה הגר"א: "ידרחיל מרבנן". והגיה כן ע"פ הסוד כפי מה שכתב בפאת השלחן בהקדמתו. הרי שאין על הגהה זו ט"ו ראיות ע"פ הנגלה.

103 כדלעיל אות לא ואות לה. ולא שייך בהם ליישכן עם ט"ו סוגיות, שהרי אין ט"ו סוגיות הנוגעות להגהתו.

104 ע"י הערה 99. ובהקדמת פאת השלחן כתב: "ואם לא נתגלה לנו כל טעמיו, נקוט מיתא חדא או תרין טעמי ברידי הנגלות לנו ומסקמו מוכרע".

105 כדברי הרמב"ן המפורסמים בהקדמתו לספר מלחמת ה': "ידע כל לומד תלמודו שאין במחלוקת מפרשיו ראיות גמורות ולא ברוב קשייות תלוטות, שאין בחכמה הזאת מופת ברור כגון חשבוני התשבורת ונסיגות התכונה...". ע"ש.

106 לרומא שיטת הרמב"ם שהמיל הוא ב' חומשי שעה עולה עם נוסח הגמ' שבידנו לפי רבינו יחונתן מלונלי המעדני יו"ס – ואילו לדעת הגר"א אי אפשר ליישבה לנוסח הגמ' שלנו דאיתוחב עולא, ובהכרח להגיה הגמ' לפי הרמב"ם, ועל פי זה החזירא (ארי"ס סי' י"ג סק"ד) הציע גירסא חדשה בגמ'. ע"י לעיל הערה 58.

י. וכיצד בו מצינו גם בהגהות הגר"א על הבבלי — דברכות דף ס' ע"ב על ברכת אשר יצר בהגהות הגר"א: "לעמוד לפניך. נ"ב אפילו שעה אחת." ואילו בביאור הגר"א בשו"ע אורח סי' ר' ס"א ד"ה שאם יסתם כתב: "וכל זה דחקם גירסת ואפילו שעה אחת, אבל בגירסא שלנו ליתא ואין צריך לכל זה... וכן עיקר". [וכ"כ בדמשק אליעזר סוף סק"ד ובפסקי הגר"א, וכ"כ בשיח אליהו סי' ר': "העיקר בגירסא שלנו דלא גרסינן אפילו שעה אחת עי' ביאוריו"].

הרי נראה שבהגהותיו על הבבלי לא בא הגר"א לתקן נוסח הגמ' אלא להעיר על נוסח אחר — והגר"א עצמו סובר שהעיקר כגירסא המקורי בגמ' דידן. ולמרנו מזה שאין הכרח מהגהות הגר"א (היכא שלא כתב בעצמו "כצ"ל"²⁶) שכן הוא העיקר — אלא שרק בא להעיר ולהודיענו על נוסח האחר. ולפי ענין ההגהה יש לשפוט אם יש כאן גילוי דעת שכן עיקר או אין כאן הכרעה ורק שינוי נוסח²⁷.

בביאוריו לפעמים הגר"א מעתיק כפי הנהגותיו בלי להעיר על זה

יד. לפעמים מצינו שהגר"א בביאוריו מעתיק גירסת הגהותיו בפשיטות בלי להעיר שהוא עצמו הגיה הנוסח הישן, כגון באורח סי' תכ"ג ס"ב לענין סדר הקריאה בראש חודש, נקט לשון מסכת סופרים כפי הגהותיו [עי' אות לד.]. וכן בס' תנ"ך ס"ב העתיק לשון הירושלמי ברכות פ"א ה"א [דפוס ווילנא דף ד':] "אדם בינוני מהלך ארבעה מילין..." כפי נוסח הגהותיו.

סיבת הסתירות שבנוסחאות הגר"א

זו. בהגהות הגר"א ע"פ העתקת הרד"ל למעשרות פ"ג ה"ד [בספרים אחרים ה"ט] לרף יז ע"ב דפוס ווילנא: "ה"ד ר"ז בשו"ר דר"ט כר"א ועבד עוקצות. כן נרשם אדמו"ר תחלת הגירסא ואח"כ חזר בו ואמר שגירסת הספר דווקא אמיתית". ושם פ"ה ה"ב [בס"א ה"ג] לרף כג ע"א דפוס ווילנא: "ואין אחראין לרמאין. נרשם בכ"י אדמו"ר למוחקו ובלמדו עמנו קיים גירסת הספר."²⁸

זו. ובברכות כט ע"ב על נוסח תפלת הדרך הגיה הגר"א: "ותסמכני לשלום. נ"ב ותחזירני לביתי לשלום." אך ב"חילופי גרסאות ע"פ נ"י במסכת ברכות" הנדפס בסוף ברכות כש"ס ווילנא כתב: "בהגהות הגר"א שנ"ב (ותחזירני לביתי לשלום) כ"ה בכתיבת יד קדשו בגליון הש"ס שלו אחר כתבו הגהה זו הסגירה בעגולים. כלומר דהדר ביה. וכ"ה בחדושי אגדות של רה"ג מבאר שאין לומר בה רק ג' שלומות."

26 לאפוקי ממעתיק או מדפיס שהוסיף כן בדבריו מדעתו.

27 עי' לקמן אות מט.

28 ועי' במסכת מעשרות בהוצאת בית מדרש גבוה להלכה בהתיישבות בדף גב ע"א בהערה למרכת ישראל אות יד.

הנספח

"תוספתא וירושלמי ופסיקתא ומדרש ושאר חבורים שאינם מצויים, דרכו להעמידם בלשונם, ואם יש ט"ס שם מעתיק בנקיין גירסתו הנפלאה" (מתוך כללים לביאור הגר"א שנתן בעל פאת השולחן בהקדמתו לביאור הגר"א לאור"ח, כלל ה')

ויש לעיין בכל זה ולהביא כמה דוגמאות כדי להעמיק בכוונת הגר"א, וצריך להביא כמה מיני דוגמאות מזה ומעוד עניינים קשורים לזה כדי שלא נבוא למסקנא שאינה נכונה.

א) מקומות שהגר"א מצטט לשונות חז"ל שלא כמו שהוא בדפוסים שלנו

א.1) מצטט ע"פ גירסא שנמצא במקום אחר

בדוגמאות אלה רואים שדרכו של הגר"א כשמעתיק לשונות של הירושלמי והמדרשים שהרבה פעמים מעתיק הלשון כפי מה שנמצא במקור אחר כגון הראשונים שהביאוהו או ילקוטים כמו הפסיקתא זוטרתא. בקצת הדוגמאות יש משמעות אחרת לגמרי מן המקור שמביא הגר"א ובקצתם הוא רק שינוי לשון, אבל אעפ"כ לכאורה רואים שדעתו שהנוסח שהביא הוא העיקר דאל"כ למה לא הביא הנוסח כמו שהוא במקור, הלא כל התורה כולה היתה פרושה לפניו כשמלה. לפעמים הגר"א כותב שאותו המדרש הובא באותו ראשון ולפעמים רק הביא בסתמא נוסח המדרש שהוא ע"פ מקור אחר, הצד השווה שבהם שבכל אלו המקומות אין הגר"א חושש לכתוב שהנוסח שונה בספרים שלנו.

א. בביאור הגר"א או"ח סי' כ"ז סעיף ז' מביא ירושלמי פ"ב דברכות (ה"ג) וז"ל:

"מדאמרין בירושלמי פ"ב דברכות ר' יוחנן בקייטא דלא הוה חזיק רישיה הוה לביש תרוויהון בסיתוא דהוה חזיק רישיה לא הוה לביש אלא דאדרעיה"

ובירושלמי הנדפס הגירסא איפכא:

"ר' יוחנן בסיתוא דהוה חזיק רישיה הוה לביש תרוויהון ברם בקייטא ללא הוה חזיק רישיה לא הוה לביש אלא דאדרעיה"

ובירושלמי מהדורות עוז והדר מביאים מהשערי ירושלמי שהגר"א גרס איפכא מכפי שנדפס, וא"כ מובן שהגר"א בביאורו כתב לשון הירושלמי ע"פ גירסתו, ולא חש לכתוב שאינו כגירסת הספרים שלנו. והנה בשו"ת הרשב"א החדשות סי' ג' ג"כ גרס כמו שהוא לפנינו, וכתב שם שרצה להפך הגירסא (כמו הגר"א) אלא ששלח חוץ למדינה ובדק בכמה ספרים וכולם גרסו כג' הספרים לכן לא הגיה. וכן מבואר במדרכי בהלכות תפילין ד"ה ז"ל הרי"ף כגירסא שלנו. אך יש ראשונים שגורסים כמו הגר"א, העיטור בהל' תפילין, והתשב"ץ ח"א סי' ל', וכן גרס הרשב"א עצמו בשו"ת ח"ז סי' תט, וצ"ע בסתירת הרשב"א.

ב. ביאור הגר"א או"ח סי' קכ"ח סעיף ב:

ירושלמי ר"ש בן פזי כד הוה חזיק רישיה קאים ליה אחורי עמודא ר"א נפיק לברא

הוספות

נוסח הדפוס (ירושלמי ברכות פ"ה ה"ד):

ר' יודא בן פזי כד הוה תשיש הוה חזיק רישיה וקאים ליה אחורי עמודא ר' אלעזר נפיק ליה לברא תוס' מנחות מ"ד רע"ב:

רבי שמעון בן פזי כד הוה תשיש [הוה] קאי אחורי עמודי ר' אלעזר נפיק לברא רא"ש מגילה פרק ג' סימן כ':

ר' אדא בר פזי כדהוה חדיק ליה רישיה קיים ליה אחורי עמודא רבי אלעזר הוה נפיק לברא ג. בביאור הגר"א או"ח סימן קפ"ח סעיף י' העתיק לשום הירושלמי ברכות פ"ד דברכות הלכה א', וז"ל:

"ירושל' והביאו הרא"ש בפ"ח דיומא סס"כ אחו' דאימ' דר' אדא הוה סייך גולתה דרב א"ל כי תחזי כו' מחלפא שיטתיה דרב כו' א"ר מתנה מדרב הוה מאריך בצלותא סגיא היה מגיע כו'" ובירושלמי שלנו הגירסא:

"אחוי דאימיה דרב אדא הוה מצייץ צייר ומצייץ גולתיה דרב בצומא רבא אמר ליה כד תיחמי שימשא ברי דיקלי מיהב לי גולתי דנצלי וכו'" והלשון שהביא הגר"א מועתק מתוך הרא"ש ביומא שהביא.

ד. ביאור הגר"א או"ח ריש סי' רצ"ג:

"ירושלמי ריש ברכות לענין לילה א"ר יוסי בר' בון ובלחוד תלתא כוכבים דדמיין כחדא כוכבא" בירושלמי הנדפס (ברכות פ"א ה"א) הגירסא:

"אמר ר' יוסי בר' בון ובלחוד דיתחמון תלתא כוכבין בר מן הדין כוכבתא" ועיין בירושלמי עוז והדר (דף ג.) שמביאים הגהות הגר"א על הירושלמי שגורס "כוכבין כחדא", ועי' בשנויי נוסחאות שם שמביאים מהרבה ראשונים קרוב לגירסת הגר"א בשו"ע.

ה. ביאור הגר"א או"ח סימן ש"ו סעיף ח' הביא לשון המכילתא כזה: (העתקתי הנוסח כמו שהוא בדפו"ר של ביאור הגר"א)

"ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. וכי אפשר לאדם לעשות כל מלאכתו בו' ימים אלא שבות כאילו כל מלאכתך עשויה."

ובמכילתא שלנו פרשת יתרו הגירסא:

"ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. וכי אפשר לו לאדם לעשות מלאכתו בששה ימים אלא שבות כאילו מלאכתך עשויה."

והלשון שהביא הגר"א נמצא רק בפסיקתא זוטרותא שם בפרשת יתרו, וקרוב לזה בילקוט שמעוני, אלא שבילקוט חסר "כל" השניה וברש"י עה"ת שם (שמות כ, ט) כתב "כאילו כל מלאכתך

הנספות

עשויה".

ו. ביאור הגר"א יו"ד סי' י"ג אות י"א:

"ובירושלמי פ"ח דתרומות השוחט בהמה ומצא בה חזיר מותר באכילה יונה אסור באכילה שנאמר בהמה בבהמה תאכלו ולא עוף בבהמה"

ובירושלמי הנדפס (תרומות פ"ח סוף ה"א):

השוחט בהמה ומצא בה חזיר מותר באכילה רבי יונה אמר אסור באכילה מה טעמא בהמה בבהמה תאכלו ולא עוף בבהמה

וכגירסת הגר"א נמצא גם ברוקח (תס"ד) רבינו ירוחם (נתיב ט"ו ח"ה) שו"ת מהר"ם מרוטנברג (סי' קי"ב). וגם בביאור הגר"א על הירושלמי ובהגהות על הירושלמי מחק "רבי" ו"אמר".

ז. ביאור הגר"א יו"ד סי' ר"א אות ג'.

בתוספתא רפ"ג דזבים חומר בזב מבזבה שהזב טעון מים חיים והזבה אינה טעונה מים חיים והביאו רש"י ותוס' בשבת ס"ה ב' ותוס' בכורות נ"ה ב' ור"ש בפ"ד דזבים וש"פ.

וגם שם העדיף הגר"א להביא הנוסח כמו שהוא בראשונים הנ"ל במקום הנוסח שבתוספתא שלפניו

"חומר בזב שאין בזבה וב[זב] שאין בזב שהזב טעון ביאת מים חיים(ב)ם] והזבה אינה טעונה ביאת מים חיים"

והעתיק הלשון כמו שהוא ברש"י ותוס' מבלי לעורר ע"ז אע"פ שכתב בסתם "בתוס' רפ"ג דזבים וכו'" שעושה רושם כאילו מעתיק ישר מהתוספתא, ורק דרך אגב שהתוס' מביאו.

ח. ביאור הגר"א יו"ד סי' ר"א אות ל"ד.

הגר"א מביא הירושלמי בפ"ג דיומא שהביאו התוס' פסחים ק"ט ע"ב על הים שעשה שלמה, שהירושלמי מקשה "והלא שאובין הן", ולא חש להעיר שביירושלמי שלפניו איתא "ולא כלי הוא".

א,2) מצטט גירסא שלא נמצא בשום מקום (כפי הידוע לי)

א. ביאור הגר"א יו"ד סימן ר"א אות כ"ט מביא הגר"א מהספרא פרשת שמיני (פרשה ט') בזה"ל:

אי בור יכול אף בור שבספינה ת"ל מעיין מה מעיין שעיקרו בקרקע אף בור שעיקרו בקרקע

ובספרא הנדפס הגירסא שונה קצת:

אי בור יכול אף בור שבספינה יהא טהור ת"ל מעיין מה מעיין שעיקרו בקרקע אף מקוה שעיקרו בקרקע

הוספות

ב. ביאור הגר"א יו"ד סי' רצ"ה אות ה:

"ובירושלמי פ"ק דפאה תני זורעין זרעים וזרעי אילן כאחת והזורע חרצנים עם החטים לוקה ארבעים"

ובירושלמי הנדפס פאה פ"א ה"ד הגירסא:

תני זורעין זרעים וזרעי אילן כאחת והזורע מן החרצנים לוקה ארבעים

ג. בביאור הגר"א לאו"ח סימן תכ"ג סעיף ב', העתיק הגר"א ממסכת סופרים פ"ז ה"ט בסתמא, ובאמת הוא ע"פ הגהותיו שם, וז"ל בביאורו:

ובחדוש עצמו קורא ג' בקרבן תמיד. הראשון קורא וידבר. צו. ואמרת. והשני קורא את הכבש האחד. ועשרית. עולת. ונסכו. ואת הכבש. והשלישי חוזר למעלה וקורא עולת תמיד. ונסכו. ואת הכבש. וביום השבת. עולת שבת. מפני שאמרו אין קוראין בפרשה פחות מג' וי"א אין משיירין בפרשה פחות מג' ע"ש.

והמעין במס' סופרים עם הגהות הגר"א יראה שהמילות שדגשתי אינם מנוסח המ"ס הנדפס, אלא מהגהות הגר"א (אך בזה הגר"א כתב ע"ש, ויתכן שנתכוון לרמוז לזה, אבל אעפ"כ רואים שדרכו להעתיק ע"פ נוסחתו).

ד. ביאור הגר"א אבן העזר סימן עג סעיף ד ד"ה ואשה לא כו':

"ומצאה איש בעיר אילו לא יצתה בעיר לא הי' מסתקף בה ושכב עמה מלמד שהפירצה קוראה לגנב"

גירסת הגר"א הוא הרכבה מנוסח הספרי הנדפס והילקוט שמעוני. נוסח הספרי הנדפס (דברים רמב):

ומצאה איש בעיר, אלו לא יצאת בעיר לא היה מסתקף לה בעיר מלמד שפרצה קוראה לגנב.

בילקוט שמעוני (כי תצא רמז תתקל"ג):

ומצאה איש בעיר אילו לא יצאת בעיר לא היה מסתקף לה בעיר ושכב עמה מלמד שהפרצה קוראה לגנב.

ה. בביאור הגר"א או"ח תרנ"ח סעיף ב' מצטט לשון התוספתא סוכה סוף פרק ב':

"ובתוספתא ספ"ב י"ט הראשון של חג שחל להיות בשבת כיון שיצא י"ח בו אסור לטלטלו"

וגם בביאור הגר"א יו"ד סי' רס"ו אות ג' העתיק כן, והמילים "שחל להיות בשבת" הם הוספת הגר"א על גירסת הספרים, ולא חש להעיר על זאת. [בהגהות הגר"א על התוספתא אינו מגיה כלום]

ו. ירושלמי סנהדרין פ"ג ה"ג:

"דתני לעולם מוסיפין דיינים עד שיגמר הדין והדיינים יכולין לחזור בהן נגמר הדין אין יכולין לחזור בהן"

הנספות

ביאור הגר"א חו"מ סי' י"ג אות י' בליקוט:

"יר' שם הל' ג' דתניא לעולם מוסיפין עד שיגמר הדין ויכולין לחזור בהן נגמר הדין א"י לחזור בהן" (עי' מאמר הגר"א והירושלמי עמ' צה-צו)

ז. ביאור הגר"א בחושן משפט (סי' כ"ח אות ח')

"ספרי פ' שופטים לא יקום ע"א באיש אין לי אלא לדיני נפשות לדיני ממונות מנין ת"ל לכל עון לקרבנות מנין ת"ל לכל חטאת למכות מנין ת"ל ולכל חטאת להעלות מן הכהונה ולהוריד מן הכהונה מנין ת"ל כו"

ובספרי הנדפס - לא יקום ע"א באיש אין לי אלא לדיני נפשות לדיני ממונות מנין ת"ל לכל עון לקרבנות מנין ת"ל לכל חטאת למכות מנין ת"ל בכל חטא אשר יחטא להעלות לכהונה או להוריד מן הכהונה מנין ת"ל לכל עון ולכל חטאת

ובליקוט סי' תתקכ"ב - אין לי אלא לדיני נפשות לדיני ממונות מנין

ובהגהות מיימוני (הלכות עדות פרק ה) - אין לי אלא בדיני ממונות בדיני נפשות מנין

(ב) מקומות שהגר"א מביא מאמר חז"ל שלא נמצא בספרים שלנו

1, ב) רק מציין מראה מקום שאינו נמצא לפנינו

א. ביאור הגר"א באו"ח סי' רס"ג סעיף ה' מציין ירושלמי פרק הוראה ב' פעמים, למקור ברכת נר שבת ונר יו"ט, אע"פ שאינו בירושלמי שלנו ונמצא רק בראבי"ה שבת סי' קצ"ט (עמ' ר"ה במהדור' החדשה), ובעוד ראשונים שהובאו בבית יוסף שם. ולא חש הגר"א להעיר בזה.

2, ב) מצטט לשון בשם חז"ל ואינו נמצא לפנינו

א. בביאור הגר"א או"ח ס"ס תקפ"ג מציין הגר"א "ירושלמי האי מאן דדמיך בריש שתא דמיך מזליה", והוא מהדרכי משה, ואינו נמצא בירושלמי שלנו, ולכאורה משמע שהגר"א סמך על הדרכי משה ולא ראה צורך להעיר שלא נמצא בירושלמי שלנו.

ב. בביאור הגר"א סי' תקצ"א סעיף ו' "וכן מ' בירושלמי פ"ד בעון קומי רבנן מהו להזכיר של ר"ח בר"ה א"ר יעקב בר אחא בשם ר' יוסי העובר לפני התיבה ביום טוב של ראש השנה א"צ להזכיר של ראש חודש ואתיא כר"ח דאמר זכרון א' עולה לכאן ולכאן מעתה יבטל ר"ח בתפלה כיון שאמר בסוף שופרות וביום שמחתכם ובמועדיכם ובר"ח יצא ועי' ברא"ש שם", ולא נמצא בירושלמי שלפנינו, רק הועתק מדברי הרא"ש פ"ד דר"ה סי' ג' שמביא בירושלמי (וכן בק"נ שם העיר שלא נמצא בירושלמי שלפנינו), וגם הובא באו"ח הל' עירובין סי' ק"מ אות ג' בשם ירושלמי יומא, ולא חש הגר"א להעיר שלא נמצא בירושלמי שלפנינו.

ג. בביאור הגר"א לאו"ח סי' ח' מביא הגר"א מהארחות חיים בשם הירושלמי "כל הברכות מעומד",

הוספות

ואינו נמצא בירושלמי שלפנינו, ולא חש הגר"א לציין זאת. אך זה אינו דומה כ"כ להמקומות שהגר"א מציין סתם, שכאן הוא אומר בפירוש שהוא מהארחות חיים, אך עכ"פ חזינן שלא היה מחוייב לעורר אם לא היה נמצא בירושלמי הנדפס.

ד. ביאור הגר"א או"ח ר"צ סעיף ב' מביא תנחומא שאינו לפנינו וז"ל: "בתנחומא פ' ויקהל בעלי אגדה היו אומרים מתחילת התורה עד סופה אין בה פ' שנאמר בה קהלה בראשה אלא וכו' ומביאו ב"י וכו' במדרש אבכיר והביאו הילקוט שם"

ה. או"ח סי' נ"ו סעיף א' בביאור הגר"א ד"ה ויש לעמוד - "ירושלמי דבר אלהים לי אליך מכאן אר"א כד ענין איהש"ר וכ"ד שבקדושה בעי למיקם ארגלוהי". מה שנראה שמעתיק מתוך הירושלמי, באמת מקורו מהד"מ בשם הגהת מדרכי בשם הירושלמי (ועי' בהגהות והערות בטור שירת דבורה מה שהביאו מהאריז"ל בזה).

ורואים מכל זה שאע"פ שהיה לו להגר"א הירושלמי לא היה צריך לכתוב דליתא בירושלמי שלנו.

וכמו כן בספרי, שכשמביא דבר מהספרי שמקורו באמת מהראשונים, אע"פ שהיה לו הספרי, מ"מ לא ראה צורך לומר דליתא בספרי שלנו.

ג) מקומות שהגר"א חזר בו מהגהותיו

א. בישורון חלק ד' עמ' נ"א הביא הרב זלמן מנחם קורן שליט"א הגהת הגר"א שהגר"א עצמו העביר הקלמוס עליו ותיקנו עוד.

ב. ספר "הגאון" ח"ג עמ' 1187

ג. בברכות דף כ"ט ע"ב מובא בגמ' נוסח תפילת הדרך, והוסיף שם הגר"א בהגהותיו "ותחזירני לביתי לשלום", והראוני שבהגהות וחידושים שבסוף הגמ' הובא שבגליון הגר"א כתי"ק הסגיר הגר"א הגה זו בסוגריים כלומר דהדר ביה וכו"ה בחידושי אגדות של הגר"א שאין לומר רק ג' שלומות, ע"כ.

ד. בהגהות הגר"א על הר"ש על מס' פאה (בהוספות שנדפסו בש"ס וילנא בסוף משניות זרעים אחר מס' בכורים בדף ס"ז) בפרק ד', כתבו המדפיסים "בעינינו ראינו בגליון כי אח"כ מחק וגרר הגהה זו".

ה. בהקדמת הגר"י יעקב מה מסלאנים ז"ל נכד הגר"א לביאור הגר"א על הירושלמי כתב "נמצא אתי ירושלמי ... נמצא בו כמה הגהות שנמחקו ונכתבו הגהות שונות על מקום המחק ויש שנמחקו ולא נכתב הגהה כלל על מקום ההוא ואיזה מקומות מתי מספר ההגהות בכתב יד עצמו של אא"ז הגאון זצוק"ל, אשובה ואראה בביאורו על משניות זרעים הנדפס בשנות אליהו בלבוש שנת תקנ"ט בו

הנספח

נמצא הגהות וביאורים שונים מאשר כתוב בחיבור הנ"ל ובירושלמי הנ"ל, גם נדפס בו פירוש ארוך ופירוש קצר, יש דבר שנכפל בשני הפירושים ויש דבר שנשתנה הארוך מן הקצר. ובבואי עם הספר לברר ולסדר, העירני לבבי לדון כי אלה ארבעה שינויי ההגהות, ארבעתן יצאו מפי א"ז הגאון זצוק"ל, ומהדורא בתר מהדורא המה. ..., עיי"ש

ו. עיין עוד במכתבו של הרידב"ז שהדפיס בירושלמי פאה שהו"ל. [הובא בנספח]

ז. בספר סוכת חיים על הל' פסח ח"ב עמ' שצ"ד, שאלה להגר"ח קניבסקי שליט"א: איתא בתוספתא (פסחים פרק י' אות ח') חייב אדם לעסוק בהל' הפסח כל הלילה אפי' בינו לבין בנו אפי' בינו לבין עצמו אפי' בינו לבין תלמידו מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין וכו', ע"כ. ועי' בהגהות הגר"א שמחק לעסוק בהל' פסח וגרס מספרין ביציאת מצרים. וצ"ע דכתב הרמ"א (סי' תע"ו סעיף א') וז"ל, הגה ולא יאכל ולא ישתה הרבה יותר מדאי שלא יאכל האפיקומן על אכילה גסה או ישתכר וישן מיד, עכ"ל. ובביאור הגר"א כתב, וישן מיד ותניא בתוספתא חייב אדם לעסוק בהל' הפסח כל הלילה, עכ"ל. הרי מבואר להדיא דס"ל כן ולכא' דבריו סותרים במה שכתב בתוספתא. והשיב: יש כמה פעמים כזה, ו[ב]ביאור הגר"א חזר. ע"כ.